T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE YANSIMALARI

DİLAY YILDIZ GÜL

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MELTEM OKUR DİNÇSOY

EDİRNE 2024

Tezin Konusu: Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye Ekonomisine Yansımaları

Hazırlayan: Dilay YILDIZ

ÖZET

Doğal afetler, terör olayları, siyaset gündemi, salgınlar ve savaşlar ekonomiyi dolaylı ya da doğrudan etkilemektedir. 2022 yılı 24 Şubat tarihinde Rusya'nın Ukrayna topraklarına saldırması üzerine savaş başlamıştır. Savaşa, Rusya ve Ukrayna'nın yıllardır süregelen görüş ayrılıkları sebep olmuştur. Savaşın başlaması ve tahmin edilenden daha uzun sürmesi Rusya'yı tahıl ambarı olarak gören Avrupa Birliğini ve birçok ülkeyi tedirgin etmiştir. Türkiye savaşın başlamasıyla birlikte tarafsızlığını korumuş ve ara buluculuk faaliyeti yürütmüştür ancak bazı ekonomik faaliyetlerde Türkiye de var olan savaş hâlinden olumsuz etkilenmiştir. Bu çalışmada enerji piyasası, turizm sektörü ve dış ticaret ilişkileri Dünya Bankası (WB), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) gibi kaynaklardan alınan veriler ile incelenmiştir. Çalışmanın sonunda genelden özele yöntemi ile şirketten alınan veriler ışığında savaşın şirket üretimini ve istihdamını nasıl etkilediği yorumlanmıştır. Çalışmada seçilen işletme, Rusya ve Ukrayna ile ithalat ve ihracat faaliyetleri bulunma nedeniyle örnek olarak seçilmiştir.

Özellikle Türkiye ile Rusya'nın ticaretinde enerji, karşılıklı bağımlılık kavramı ile ön plana çıkmaktadır. Bu durumun altında yatan temel neden, Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'nın birinci sırada yer almasına karşılık Rusya'nın enerji ihracatına bağımlı olan ekonomisine ek olarak Rusya'dan ihraç edilen doğal gazın transfer sürecinde Türkiye'nin kilit rol oynamasıdır. Bu çalışmada Ukrayna ile Rusya arasında meydana gelen savaşta Türkiye'nin enerji stratejilerini etkileyebilecek gelişmeler tartışılmıştır. Ek olarak bu çalışmada savaş ve kriz dönemlerinin etkilediği başka bir alan olan turizm sektörüne değinilmiştir. Türkiye'nin en çok turist çektiği ülkeler Rusya ve Ukrayna'dır. Bu çalışmada Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın Türkiye turizm sektörünü nasıl etkilediği veriler ile incelenmiştir. Aynı zamanda çalışmada Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile dış ticaret ilişkilerindeki gelişmeler ele

alınmıştır.

Rusya-Ukrayna Savaşı tüm dünyada enerjiden gıdaya bir kriz yaratmıştır. Çalışmada, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başladığı yıl olan 2022 yılı öncesi ve sonrasına ait veriler ele alınarak Türkiye ekonomisinin genel durumunu nasıl etkilediği makroekonomik göstergeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler ışığında Türkiye ekonomisinin enerjide, gıdada, turizmde ve ticarette dışa bağımlı olduğu ve bundan dolayı dalgalanmalara açık ve kırılgan bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Ekonomi, Enerji, Turizm, Dış Ticaret, Rusya, Türkiye

Title of the thesis: Reflections of the Russia-Ukraine War on the Turkish Economy

Prepared by: Dilay Yıldız

ABSTRACT

Natural disasters, terrorist incidents, political agenda, epidemics and wars affect the economy directly or indirectly. The war started on February 24, 2022, when Russia attacked Ukrainian territory. The war was caused by differences of opinion between Russia and Ukraine that have been going on for years. The start of the war and the fact that it lasted longer than expected disturbed the European Union and many countries, which saw Russia as a granary. With the beginning of the war, Turkey maintained its neutrality and carried out mediation activities, but some economic activities were negatively affected by the state of war in Turkey. In this study, the energy market, tourism sector and foreign trade relations were examined with data taken from sources such as World Bank (WB), Turkish Statistical Institute (TUIK), Central Bank of the Republic of Turkey (TCMB), Food and Agriculture Organization (FAO), Turkish Exporters' Assembly (TIM). At the end of the study, it was interpreted how the war affected the company's production and employment in the light of the data received from the company using the general-to-specific method. The plant selected in the study was chosen as an example because it has import and export activities with Russia and Ukraine.

Especially in the trade between Türkiye and Russia, energy comes to the fore with the concept of mutual dependency. The main reason underlying this situation is that although Russia ranks first in Turkey's natural gas imports, Turkey plays a key role in the transfer process of natural gas exported from Russia, in addition to Russia's economy being dependent on energy exports. In this study, developments that may affect Turkey's energy strategies in the war between Ukraine and Russia are discussed. Another area affected by war and crisis periods is the tourism sector. The countries

where Turkey attracts the most tourists are Russia and Ukraine. In this study, how the war between Russia and Ukraine affected the Turkish tourism sector was examined with data. At the same time, the study discussed the developments in Turkey's foreign trade relations with Russia and Ukraine.

The Russia-Ukraine War has created a crisis from energy to food all over the world. In the study, the data before and after 2022, the year when the Russia-Ukraine War started, was evaluated and how it affected the general situation of the Turkish economy was evaluated within the framework of macroeconomic indicators. In the light of the evaluations, it has been concluded that the Turkish economy is foreign-dependent in energy, food, tourism and trade and therefore has a fragile structure that is open to fluctuations.

Keywords: War, Economy, Energy, Tourism, Foreign Trade, Russia, Türkiye

ÖN SÖZ

Bu çalışma Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Yüksek lisans eğitim sürecimde ve tez çalışmam boyunca beni destekleyen, kıymetli bilgi ve tecrübeleriyle bana rehberlik eden, akademik süreçte eksiklerimi gidermem konusunda beni yönlendiren tez danışmanım Doç. Dr. Meltem Okur DİNÇSOY hocama şükranlarımı sunar ve teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca hayatımın her anında olduğu gibi yüksek lisans eğitimim boyunca da aldığım her kararda desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen başta sevgili babam Erkan YILDIZ'a, sevgili annem Kaniye YILDIZ'a ve hep yanımda olan çok değerli eşim Adem GÜL'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT iii
ÖN SÖZ v
İÇİNDEKİLER vi
TABLOLAR LİSTESİ viii
ŞEKİLLER LİSTESİ viii
GRAFİKLER LİSTESİ ix
KISALTMALAR xi
GİRİŞ 1
1. BÖLÜM − SAVAŞ VE EKONOMİYE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE 3
1.1. Savaş 3
1.1.1. Modern Savaş 5
1.1.2. Savaşların Nedenleri 5
1.2. Ekonomi 7
1.2.1. Savaş Ekonomisi 9
1.2.2. Tarım Ekonomisi 12
1.2.3. Enerji Ekonomisi 14
1.2.4. Turizm Ekonomisi 15
2. BÖLÜM − RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI 17
2.1. Rusya Ukrayna Savaşı'nın Nedenleri 17
2.2. Savaştan Önceki Genel Durum 18
2.3. Savaş Dönemi Türkiye'de Ekonomik Durum 19
2.4. Rusya Ukrayna Savaşı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri 27
2.4.1. Savaşla Birlikte Enerji Piyasası 28
2.4.1.1. Enerji Güvenliği 28
2.4.1.2. Ekonomilerin Siyah İncisi Petrol 30
2.4.1.3. Enerji Denkleminde Değişimler 35
2.4.2. Savaş Açmazında Turizm 39
2.4.2.1. Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile Turizm İlişkileri 39

2.4.2.2. Türkiye'nin Turizminde Rusya'nın Yeri 41
2.4.3. Savaşın Dış Ticaret ile İlişkisi 42
2.4.3.1. Başlıca Dış Ticaret Teorileri 43
2.4.3.2. Yaptırımların Yansımaları 43
2.4.3.3. Rusya ve Ukrayna'nın Temel Tarım Ürünlerindeki İhracat Hacmi .. 45
2.4.3.4. Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi 46
2.4.3.5. Türkiye'nin Rusya'ya İhracatı 48
2.4.3.6. Türkiye'nin Rusya'dan İthalatı 49
2.4.3.7. Türkiye'nin Ukrayna'ya İhracatı 50
2.4.3.8. Türkiye'nin Ukrayna'dan İthalatı 51
2.4.3.9. Savaşın Türkiye-Rusya Dış Ticaretine Etkileri 52
2.4.3.10. Savaşın Türkiye-Ukrayna Dış Ticaretine Etkileri 54
3. BÖLÜM – SEÇİLMİŞ ŞİRKET VERİLERİ İLE BİR İNCELEME 56
3.1. Şirket Hakkında 56
3.2. Şirketin Satış Verileri 57
3.3. Şirketin İstihdam Verileri 58
3.4. Şirketin Satışlardan Elde Ettiği Gelirine Dair Veriler 59
SONUÇ 60
KAYNAKÇA 62

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: GSYH Paylaşımı.....25

Tablo 2: Türkiye'nin Rusya'dan Ham Petrol İthalat Miktarı (Ton).....31

Tablo 3: Türkiye'nin Toplam İthalat ve İhracatında Rusya'nın Payı (%).....53

Tablo 4: Türkiye'nin Toplam İthalat ve İhracatında Ukrayna'nın Payı (%) 55

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'deki Enerji Hatları.....38

Şekil 2: Lindsay Global Konumları 56

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Dünya Yıllık Enflasyon Oranı **19**

Grafik 2: Türkiye Politika Faizi **21**

Grafik 3: Türkiye'de 2022 Yılı Şubat Ayı Dolar Kuru **23**

Grafik 4: Türkiye Gini Katsayısı **24**

Grafik 5: Türkiye 2022 Yılı Enflasyon Oranları **26**

Grafik 6: Brent Petrol Varil Fiyatı-Günlük **32**

Grafik 7: Enerji İthalatı **33**

Grafik 8: Cari İşlemler Dengesi **34**

Grafik 9: Türkiye'ye Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı 2019-2023 ..... **40**

Grafik 10: Türkiye'ye En Çok Ziyaretçi Gelen İki Ülke 2019-2023 ..... **41**

Grafik 11: Dünyada En Çok Yaptırım Uygulanan Ülkeler **44**

Grafik 12: Rusya ve Ukrayna'nın Temel Tarım Ürünlerinde Küresel İhracattaki Oranları (2021) **45**

Grafik 13: Türkiye'de Dış Ticaret 2019-2023 ..... **46**

Grafik 14: Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri **47**

Grafik 15: Türkiye'nin Rusya'ya İhracatı (Milyon USD) **48**

Grafik 16: Türkiye'nin Rusya'dan İthalatı (Milyon USD) **49**

Grafik 17: Türkiye'nin Ukrayna'ya İhracatı (Milyon USD) **50**

Grafik 18: Türkiye'nin Ukrayna'dan İthalatı (Milyon USD) **51**

Grafik 19: Türkiye'nin Rusya ile Dış Ticareti (Milyar Dolar) **52**

Grafik 20: Türkiye'nin Ukrayna ile Dış Ticareti (Milyar Dolar) **54**

Grafik 21: Lindsay Sulama'nın Rusya ve Ukrayna'ya Pivot Satışları **57**

Grafik 22: Lindsay Sulama Çalışan Sayıları **58**

Grafik 23: Lindsay Sulama Geliri **59**

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

DSÖ : Dünya Sağlık Örgütü

FAO : Gıda ve Tarım Örgütü

IEA : Uluslararası Enerji Ajansı

IMF : Uluslararası Para Fonu

KKM : Kur Korumalı Mevduat

MB : Merkez Bankası

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD : Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü

TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TİM : Türkiye İhracatçılar Meclisi

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

UNCTAD : Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

WB : Dünya Bankası

GİRİŞ

Tarihin başından beri çok sayıda ülke kısa ya da uzun süren savaşlara dahil olmuş veya savaşlardan etkilenmiştir. Savaş tarihi boyunca kendine bir alan bulmayı başarmıştır ve acı verici bir gerçek olsa da insan doğasının yadsınamaz bir sonucu olduğu iddia edilmektedir (Lorenz, 1966: 42). Bazı kaynaklara göre bilinen 7000 yıllık insanlık tarihinde her yüz yılın 87'si savaşla geçerken, yalnızca 13 yılı barış içinde geçmiştir (Sander, 1996: 531).

21 Şubat 2022 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Putin'in yaptığı ulusa sesleniş konuşmasıyla başlayan gerilim dünyanın gündemine oturmuştur. Vladimir Putin'in tüm Ukrayna'yı hedef alan bu radikal girişimi dünyada tedirginlik iklimi yaratmıştır. 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin başlamasının sonrasında birçok konuda belirsizlikler oluşmuştur.

Aslında bu savaşın temel nedenleri günümüz jeopolitiğinden hariç yüzyıllar öncesine dayanan bir kimlik sorunu olarak bilinmektedir. Ukrayna Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra 1991 yılında bir referanduma gitmiş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. Ukrayna Sovyetler Birliği'nden ayrılmıştır ayrılmasına ancak neredeyse bir asır Sovyet diktasından sonra bir kimlik krizi baş göstermiştir. Bu kimlik krizi sekizinci yüzyılda bugünkü Ukrayna bölgesine kurulan Kiev Knezliğinden günümüze değin süregelmiştir.

Ukraynalılar kendini Kiev Knezliğine dayandırmaktadır hatta bugün Ukrayna'nın kullandığı resmi para birimi Grivna, Kiev Knezliğindeki para birimidir ve bu paranın üzerinde birinci Vladimir'in resmi vardır. Birinci Vladimir, Putin'in 2016 yılında diktirdiği heykelde de görülmektedir. Rusya ve Ukrayna her iki millet de bu knezliği tarihlerinin bir kısmı olarak görmektedir. Ukraynalılar kendilerini özgür ve egemen bir millet olarak görüyor olmasına rağmen Rusya'ya göre onlarda Rus'tur. Geçmişte yaşanan onca savaş dolu yıllardan sonra yine böyle bir savaşın tekerrür ediyor olmasına bakılırsa bir savaşın nihai sonucu bile değişmez sayılmamalıdır.

Tarihî olaylarla büyüyen anlaşmazlıklar ve sonunda 2022 yılında patlak veren bu savaşın altında yatan kimlik sorunu sebebiyle Ukrayna Rusya'yı kendine bir tehdit olarak görmektedir. Bu doğrultuda Ukrayna, ABD ve AB ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye bir devlet olmak istemektedir. Rusya'nın sınır savunmasında Ukrayna önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple Ukrayna NATO'ya katılırsa bu durumu da Rusya ulusal güvenliğine bir tehdit olarak algılamaktadır dolayısıyla Rusya açısından bu durum sonun başlangıcı olarak görülmektedir. Rusya'nın bu endişesi dış politikadan güvenlik stratejilerine kadar geliştirdiği politikalarda etkin belirleyici bir unsur olmuştur.

''*2004 yılında ''Turuncu Devrim'' Ukrayna'yı NATO'nun kollarına atmakla tehdit ettiğinde, Ruslar Amerikalıları ülkelerini ele geçirip imha etmeye çalışmakla suçladı. Bu erken aşamada Rusların ordularını harekete geçirip Ukrayna'yı yeniden almaları gerekmedi. Bunun yerine istihbarat teşkilatlarını harekete geçirerek Ukrayna'da politik karmaşa yarattılar''* (Passig, 2011: 204). Nihayetinde Rusya 2022 yılının ikinci ayında Ukrayna üzerindeki etkisini tam olarak göstermiştir.

Uzun süre devam eden Rusya ve Ukrayna savaşı çok fazla askerin ve sivil halkın ölümüne sebep olmuştur ayrıca milyonlarca insanın mülteci durumuna düşmesine yol açmıştır. Savaşan ülke gruplarının askerleri ve savaşın var olduğu ülkelerde yaşamını idame ettiren sivil halk şüphesiz en mağdur olan kesimler olmaktadır.

Yirmi birinci yüzyılda yaşanan savaşlar elbette iki ülke arasında ya da bölgesel olarak kalmamaktadır. Küreselleşen dünyada ülkeler ve ülke ekonomileri birbirleriyle daha fazla bütünleşmiştir. Dolayısıyla küresel ekonomi bu savaştan doğrudan doğruya etkilenmiştir. Bu çalışma kapsamında ağırlıklı olarak savaşın Türkiye üzerindeki ekonomik etkilerine değinilecektir ve makroekonomik göstergeler ele alınacaktır.

1. BÖLÜM – SAVAŞ VE EKONOMİYE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Savaş bir şiddet hareketidir. Şiddet, yani fiziksel kuvvet ise savaşın aracıdır. Ulaşılmak istenen şey ise düşmana buyruğu zorla kabul ettirmektedir (Clausewitz, 2001: 14). En genel ve basit tanımıyla ekonomi, sonsuz ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla optimum düzeyde nasıl karşılanacağını inceleyen bilim dalıdır. Ekonomi bilimi birçok alt dala ayrılarak incelenmektedir. Çalışmanın ana teması olan savaş ve ekonomi kavramları terminolojik olarak ele alınarak bu bölümün alt başlıklarında incelenmiştir.

1.1. Savaş

Savaş, ulusal kimliklerin meydana gelmesinde ve harmanlanmasında kurucu bir rol oynamaktadır.

Savaşlar var olan dengeleri bozmakta ve şüphesiz büyük değişiklikler oluşturmaktadır. Dolayısıyla savaş dönemlerinde siyasi dengeler bozulmakta ve belirsizlik ortamı hakim olmaktadır. Buna ek olarak savaş siyasi, sosyal ve çok sayıda ekonomik sorunu beraberinde getirmektedir.

Savaşı uluslararası savaş, iç savaş ve soğuk savaş olmak üzere üç farklı türde tanımlamak mümkün olmaktadır.

- İki ya da daha fazla ülke arasında silahlı mücadeleye dönüşmeyen ancak her an dönüşebilecekmiş gibi olan siyasal gerginlik halî soğuk savaş,
- İki ya da daha fazla ülke arasında ortaya çıkan ekonomik, siyasal veya dinsel uyuşmazlıklar sebebiyle, bu ülkelerin ordularıyla birbirlerine karşı silahlı mücadeleye bürünmeleri uluslararası savaş,

- Farklı grupların, bir ülkenin içinde kutuplaşıp organize olarak başlattıkları silahlı mücadele ise iç savaş olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlar haysiyet ve saygınlık için devamlı bir rekabet içindedirler ve bundan dolayı insanlar arasında kıskançlık, nefret ve en sonunda da savaş doğmaktadır (Hobbes, 2007: 129). Ülke yöneticilerinin de rekabet içinde var olmaları kimi zaman ülkeleri savaşa sürüklemektedir.

Thomas Hobbes 1651'de yayınladığı kitabında savaş konusunu ele almıştır. Kitabında insanın komşusunun maksadını bilmemesinin yarattığı güvensizlik duygusunun tarafları saldırgan önlem faaliyetlerine ittiğini belirtmiştir. Yine Hobbes'a göre her toplum, komşusunun en kötü olasılığı gerçekleştirmesine karşı ilk hareket eden olmayı tasarlamaktadır. Bu karmaşık tasarıda, mantığı insanı, en kötü olasılıktan korktuğu için acımasız hareket etmeye zorlamakta ve tahrip korkusu toplumları istemedikleri bir saldırganlığa itmektedir (Hobbes, 2007: 95).

Toplumların konumlarının sınırları endişelerini şekillendirir. Çünkü sınır, çoğunlukla savaşın taraflarını yani düşmanın kim olacağını belirlemektedir. Ülkeler arasında sınır anlaşmazlıkları her zaman var olmuştur. Bu anlaşmazlıkların çözülmesi adına da ülkeler arasında bir saldırganlık davranışı olarak savaş söz konusu olmaktadır. Savaş, öteki ile münasebetin en uç şeklidir ve birçok modern ulusal kimlik savaşlarla üretilmiştir (Dağı, 2002: 13).

Savaş, aynı zamanda politik ilişkilerin başka araçların yardımıyla sürdürülmesidir. Savaş, bir bütün olarak politikanın bir parçasıdır. *''Savaş politikanın bir parçası olduğuna göre, doğal olarak onun karakterini alacaktır. Politika büyük ve güçlü bir politika ise, savaş da öyle olacaktır''* (Clausewitz, 2001: 244).

1.1.1. Modern Savaş

Türk Dil Kurumu'na (2024) göre ‘’modern’’ sözcüğü çağdaş ve çağcıl şeklinde tanımlanmaktadır. Modern sözcüğü genel olarak 'içinde yaşanılan günlere uygun' anlamını taşımaktadır.

Günümüzde gerçekleşen savaşlarda yüksek teknoloji yaygın olarak kullanılmaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşında da çağdaş savaş kavramları ve stratejileri öne çıkmaktadır (Karasoy ve Zaimoğlu, 2024: 252).

Geçmişle kıyasladığımızda günümüz modern savaşlarında dron saldırıları, çağrı cihazlarının patlatılması gibi geleneksel savaş tekniklerinden uzak yöntemler kullanılmaktadır. Dron saldırıları Rusya-Ukrayna Savaş'ında da yer edinmiştir.

Genel anlamıyla modern savaş, insanlık tarihinin modern çağı tarafından şekillendirilmiş ve bu çağın özelliklerini yansıtan savaş ve savaş türlerini ifade etmektedir (Speller, 2016: 5-6). Modern savaş kavramıyla içinde bulunulan zamanda savaşın özelliklerini daha iyi anlamak amaçlanmaktadır. Ancak günümüz savaşlarını anlamak için modern savaş gibi kategorik ayrımdan ziyade savaşların sosyolojik, ekonomik ve teknolojik boyutlarına odaklanmak daha doğru kabul edilmektedir (Çalışkan, 2019: 54-55).

1.1.2. Savaşların Nedenleri

Savaşların kapsamı politik, sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik, askeri-stratejik, coğrafi- jeopolitik ve tarihsel olabilmektedir (Gray, 2010: 7).

Savaşların amaç edinilen temel gayeye göre sınıflandırılması en yaygın sınıflandırma biçimidir. Fakat yine da savaşın sebebine ilişkin tek bir cevap bulunmamaktadır. Holsti'nin (2000: 3) değindiği gibi *"Herhangi bir şeyin savaşa neden olması mümkündür, ancak hiçbir şey kesin olarak savaşa neden olmaz"* (Yalçınkaya, 2008: 69).

Savaşların sebeplerine dair yapılan araştırmaların ortak nitelikleri dikkate alınarak savaşlar; sınır savaşları, ideoloji savaşları, bağımsızlık savaşları, hegemonya savaşları, din savaşları, iç savaşlar ve ekonomik savaşlar olmak üzere sınıflandırılabilmektedir (Holsti, 2000: 307).

Sınır savaşları ya da toprak savaşları ait olma konusu tartışmalı topraklar nedeniyle yapılan savaşlardır. Genellikle yerel savaşlar izlenimi olsa da bunların bölgesel savaşlara dönüşebilme potansiyelleri bulunmaktadır (Varlık, 2013: 122).

İdeoloji savaşları, yönetimin içinde yaşanan bir savaşla devrilerek bir ihtilal söz konusu olması ya da gerçekleştirilen bir ihtilalin ardından ideolojinin yayılmasıyla gerçekleşen savaşlar olmaktadır (Varlık, 2013: 122).

Bağımsızlık savaşları, sömürgeci ülkelerin hakimiyetinden kurtulmak ya da bir imparatorluğun boyunduruğundan ayrılmak amacıyla icra edilen savaşlardır (Varlık, 2013: 122).

Hegemonik güç, bir sistem içerisinde bir bireyin diğerlerinden üstün, baskın olduğunu belirtmektedir. Hegemonya savaşları ise dünyaya hâkim olma mücadelesinde olan üstün devletler arasında yaşanan savaşlardır (Varlık, 2013: 122).

Din savaşları, savaşın temel nedeninin bir dinin yaygınlaştırılması olan savaşlardır. Bu savaşlarda asıl amaç belirli bir dinin güç kazanması gibi görülmektedir ancak tarih boyunca yaşanan örneklerde gizlenen amacın siyasi güç ve ekonomik zenginlik elde etmek olduğu pek çok kez görülmektedir. Bu tür savaşlar genellikle iç savaş olarak cereyan etmektedir (Varlık, 2013: 123).

Ekonomik savaşlar, zorlama yoluyla ticaret ilişkisi sürdürme ya da önemli ham madde ve enerji kaynaklarını ele geçirme gibi ekonomik çıkar elde etme güdüsüyle yapılan savaşlar olmaktadır. Ekonomik temelli savaşlar literatürde ticaret savaşları, kaynak savaşları, enerji ve petrol savaşları olarak isimlendirmektedir. Ekonomik nedenler, doğrudan ya da dolaylı olarak bütün savaşların sebepleri arasında yer almaktadır (Varlık, 2013: 123).

1.2. Ekonomi

Ekonomi sözcüğü, yunanca oeconomicus'tan (oikos, hane ve nomos da yasa ya da kural demektir) gelmektedir. Bu sebeple Yunanlar için ekonomi, hanelerin kaynaklarını nasıl kullanacağıyla ilişkili olmaktaydı. Bugün ise ekonomi, firmaları ve sanayi kollarını da içine almış bulunmaktadır. Ancak haneler hala ekonominin en küçük yapı taşıdır ve temelini oluşturmaktadır. Çünkü nihai ürünleri satın alanlar ve iş gücünü oluşturanlar bireylerdir. Bundan dolayı ekonomi, ekonomideki insan davranışının araştırılmasıdır. Örneğin ekonomi, nüfus büyüklüğünün erişilebilir gıda miktarını nasıl etkileyeceğini araştırmaktadır.

Ekonomi, ihtiyaçları karşılamak için kıt kaynakları nasıl kullanacağımızla ilgilenmektedir. Ekonominin temel sorunu, toplumların kıtlığın en kötü etkileriyle nasıl başa çıkacağıdır (Kishtainy, 2018: 12).

Ekonomi kaynakların harcandığı, yeni şeylerin yapıldığı ve kimin neyi, ne

kadar alacağına, nasıl bölüşüleceğine karar verildiği alandır. Bir imalatçı ham madde olarak buğday alır ve ekmek üretmek için işçi çalıştırır. Tüketiciler ise işletmelere gider ve ceplerinde para varsa eğer, ekmek ve benzeri mallar satın alabilir dolayısıyla onları tüketir. Tüketiciler aynı zamanda hizmetleri, elde tutulur olmayan şeyleri de tüketirler. Bu tüketicilerin çoğu aynı zamanda işçidir çünkü bir mesleği icra ederek ondan para kazanır. Bundan dolayı firmalar, işçiler ve tüketiciler ekonominin anahtar unsurlarıdır (Kishtainy, 2018: 13).

Ekonomik sistemin aktörleri hane halkları, firmalar, devlet ve dış âlem yani çevredir. Dolayısıyla temelinde bireyi esas alan ve bireyin davranışlarına göre hareket alanını belirleyen unsurlardır.

Ekonomi bilimi, iktisadi olayları mikro ve makro ekonomi çerçevesinde incelemektedir. Mikro ekonomi, insanın günlük yaşam içinde üretim, tüketim, bölüşüm, yatırım, tasarruf gibi alanlardaki davranışlarını anlamaya ve analiz etmeye yönelik bir bilim dalıdır (Eğilmez, 2015: 15). Makro ekonomi çerçevesinde, ekonomi bir bütün olarak düşünülmektedir. Makro ekonomi teorisinin başlıca konuları milli gelir, üretim ve istihdam düzeyi, fiyatlar genel düzeyi, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizliktir (Demir, 1993: 2).

Mikro ekonomi: Bireylerin ve firmaların davranışlarını incelemektedir. Tüketiciler açısından tüketim miktarı, fayda ve bütçe, üretici açısından üretim miktarı, kar ve maliyetler mikro ekonomi konularıdır. Tüketiciler fayda maksimizasyonu hedeflerken üreticiler kar maksimizasyonu hedeflemektedir. Mikro ekonomi, fiyat mekanizması, piyasa çeşitleri ve piyasalarda firma dengelerinin nasıl sağlandığı ile ilgilenmektedir. Fiyat, üretici, bölüşüm ve refah kavramları mikro ekonomi ile ilgili kavramlardır.

Makro ekonomi: Makro ekonomi Keynesyen iktisat ile başlamıştır. Toplumun genelinin ve dünyadaki tüm toplumların birbiriyle olan ekonomik

ilişkilerinin incelendiği daldır. Toplam arz ve toplam talep, gelir, istihdam, fiyat düzeyi, yatırım, tasarruf, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik kavramları makro ekonomi inceleme alanına girmektedir.

Dört dörtlük bir ekonomi için makroekonomik hedefler fiyat istikrarı, tam istihdam, istikrarlı büyüme hızı ve cari işlemler pozisyonunun sürdürülebilirliğidir. Ülke ekonomisinin gelişiminin, yapısının ve güncel durumunun belirlenmesi açısından ekonomik büyüme göstergelerinin dikkate alınması gerekmektedir. Makroekonomik göstergeler ülkeler arasında karşılaştırmalar yapılmasını sağlamaktadır.

1.2.1. Savaş Ekonomisi

Savaşların meydana gelmesinin etkenlerinden biri ekonomik güç mücadeleleridir. Aynı zamanda gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olan savaşların yönetilebilmesi için de sağlam bir ekonomik güce ihtiyaç vardır. Ekonomik saldırılara ve muğlaklıklara karşı savunmasız kalmamak için ekonominin sağlam inşa edilmesi gerekmektedir. Savaşların ilerleyebilmesi için de savaş ekonomisi donanımı gerekmektedir (Süleymanlı, 2019: 169).

Savaş ekonomisi, bir devletin askeri ve savunma ihtiyaçlarını sağlayan üretim yapısının belirli bir parçası ve devlet ekonomisinin bir çeşididir. Buna, askeri ihtiyaçlar için sağlanan maddi, teknik destek ve emek gücü dâhildir (Süleymanlı, 2019: 179).

Planlı bir ekonomi, savaş ekonomisinin güçlenmesi yönünde oldukça etkilidir. Genel ekonomi planı rayına oturtulmadan savaş ekonomisinin hızlı gelişimine erişmek mümkün değildir. Ekonomi biliminin temeli olan kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları optimum düzeyde karşılamak ilkesi gereği de ekonomi planı önemli bir husus olmaktadır.

Savaş ekonomisi planı için yerel ve uluslararası alanda yaşanan süreçleri iyi öğrenmek ve doğru öngörüde bulunmak gerekmektedir. Savaş durumu ne süratte değişirse, savaş ekonomisinin gelişimi de hıza eş zamanlı uyum sağlamalıdır. Savaş ekonomisinin sağlam bir yapıya ulaşması için uluslararası iş birliklerinin de doğru yapılması gerekmektedir. Savaş ekonomisinin yapılandırılması doğru uluslararası iş birliklerinin kurulmasını da gerekli kılmaktadır (Süleymanlı, 2019: 181). Günümüz küresel dünyasında uluslararası iş birliklerinin randımanlı yolunu bulmadan sağlıklı ve başarılı ekonomik gelişme ve kalkınmaya sahip olmak mümkün olmamaktadır.

Ekonominin gelişmesi ve kalkınması, diğer ülkeler ile verimli mali, ekonomik ve ticari iş birliğinin nasıl yürütüldüğü ile ilişkilidir. Dolayısıyla diğer ülkeler ile iş birliğinde denge siyaseti sağlanmalı ve ulusal egemenlik ve ulusal bağımsızlık gibi haklardan taviz verilememelidir. Aksi durumda bağımlı bir devlet olma söz konusu olmaktadır. Bu bağımlı olma durumu, uluslararası arenada yalnızlaştırılıp, birtakım yaptırımlara maruz bırakılıp, ülke ekonomisi zayıflatılarak yaratılmaktadır (Süleymanlı, 2019: 183). Bu yaptırımlar ve yalnızlaşma beraberinde ekonomik savaşı getirmektedir. Genel ekonominin zayıflaması ise o ülkenin savaş ekonomisinin de zayıflaması anlamına gelmektedir. Genel ekonomisi zayıf olan bir ülkenin büyük stratejiler geliştirmesi ve büyük mücadeleler kazanması mümkün olmamaktadır.

Her savaşın bir ekonomik yönü olduğu gibi her ekonominin de bir savaş yönü vardır. Savaşta, ekonomik güç elde eden tarafın diğer taraftan bir adım önde olduğu bilinmektedir.

Savaşlar ülke ekonomilerinde derin yaralar açmaktadır. Bazı durumlarda ekonomik büyümeyi tamamen durdurmakta ve dünya ticaretini daraltmaktadır. Bu durumda birçok ülke resesyona ya da slumpflasyona girmektedir. Resesyonun ana sebebi merkez bankalarının sıkı para politikası uygulamalarıdır. Ekonomi literatüründe resesyon kavramı üst üste iki çeyrek dönemde GSYH küçülmesi yaşanmasını ifade etmektedir. Slumpflasyon kavramı enflasyon içinde küçülmeyi

ifade etmektedir yani bir ekonomide enflasyon yaşanırken ekonomi küçülüyorsa slumpflasyon hâli var demektir. Enflasyon ise en bilindik tanımıyla fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan sürekli artış demektir. Enflasyon, talep enflasyonu ve maliyet enflasyonu olarak ikiye ayrılmaktadır.

Talep Enflasyonu: Mal ve hizmet arzının, toplam talebin artış hızına ayak uyduramaması halinde ortaya çıkmaktadır (TCMB). Artan talebin karşılanamaması durumunda ürünün tedarik sürecinde sıkıntılar yaşanarak fiyat artışları olmaktadır. Bu enflasyon türü ile mücadele etmek için faiz oranlarını artırmak veya harcamaları kısmak gibi para veya maliye politikaları tercih edilmektedir.

Maliyet Enflasyonu: Bir ekonomide mal ve hizmetlerin toplam arz, üretim maliyetinin kriz, savaş, petrol ve gıda gibi emtia fiyatlarının yükselmesi veya doğal afetler gibi durumlar nedeniyle artması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlarda, toplam arz azalır ve ardından fiyatların genel seviyesinde yükselme yaşanır (TCMB).

Modern dünyada savaşlar çok büyük mali kaynaklar talep etmektedir. Bilimin ve teknolojinin hızla geliştiği bir zamanda buna bağlı olarak savaş teknolojileri de hızlı gelişim sağlamaktadır ve savaşın verimli yönetilebilmesi için de ek kaynaklar talep edilmektedir. Savaş bir nevi her bir devletin ekonomisinin sınavdan geçirilmesi demektir. Savaşın cereyan etmesiyle ülke ekonomisi için yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durumda başarı sağlanabilmesi için ülke ekonomisinin gerekli güce sahip olması gerekmektedir (Süleymanlı, 2019: 183).

Savaş ekonomisinin ya da askeri ekonominin üretim kolu, askeri ve savunma sanayilerine üretim araçları ve malzemeler sağlama açısından tüm sanayi dallarını kapsamaktadır ayrıca bu endüstrilerin emek gücüne ve silahlı kuvvetler personeline tüketim mallarıyla hizmet vermektedir. Ek olarak bu birim, silahlı kuvvetler için hizmet sağlanması açısından ulaştırma, iletişim, malzeme tedarik sistemleri, sağlık ve eğitim hizmetini kapsamaktadır (Süleymanlı, 2019: 179).

Savaş ekonomisi ya da askeri ekonomi, devletin askeri teşkilatını, birliklerini, lojistik ve diğer hizmetlerini içermektedir. Ayrıca, askeri ekonominin işleyişi dönüşüm planları, yüksek teknolojiler ve bilimsel araştırmaların geliştirilmesi şeklinde diğer sanayilere katkıda bulunmaktadır (Süleymanlı, 2019: 179).

Yaşanmış ve yaşanması mümkün olan tüm savaşlarda her şeyden önce savaş gereksinimlerinin sağlanması ve sürdürülebilir kılınması önemli bir husus olmuştur ve olmaktadır. (Süleymanlı, 2019: 183). İkinci Dünya Savaşı zamanı yaşamsal önem arz eden 20 temel maddeden bahsedilmektedir. Bu önem arz eden maddeler hareket kapasitesi için petrol, patlayıcılar için pamuk, giyim için yün, araç ve gereç arzı için demir, ulaşım için kauçuk, silah için bakır, çelik üretimi için nikel, mühimmat için kurşun, dinamit için gliserin, dumansız barut için selüloz, dekantörler için cıva, uçaklar için alüminyum, kimyasal araç ve gereçler için platin, metal ham madde yapımı için antimon ve manganez, makineli araçlar ve içerikleri için asbest, yalıtkan olarak mika, fırlatmaya müsait patlayıcılar için nitrik asit ve sülfür, taşımacılık için kömür ve diğerleri olarak sıralanmaktadır (Hart, 2015: 31-32).

1.2.2. Tarım Ekonomisi

Tarım, en basit ifadeyle bitkisel ve hayvansal üretim olarak tanımlanır ancak tarımı yalnızca bitkisel üretim olarak düşünenlerde vardır. Daha sonraları tarımsal üretimin tanımına hayvansal ve bitkisel üretimin beraberinde ormancılık ve balıkçılık ile ilgili ürünlerin değerlendirilmesi de dâhil edilmiştir. Tarım, geçmişten beri devam etmekte olan en eski ticari faaliyetlerden biridir. Devletlerin büyümesi ve kalkınması için gerekli olan vergiler ilk olarak tarım sektöründen alınmaya başlanmıştır.

Taş devrinde avcı veya toplayıcı olan insanlar zamanla yerini toprağı ekip biçen topluluklara bırakmıştır. Tarım insan yaşamında ve tarihin gelişiminde kilit bir role sahiptir. Bugüne kadar verimli topraklar uğruna birçok savaş yaşanmıştır. Günbegün gelişen teknoloji ile tarımın önemi azalır gibi görünse bile tarım yaşamı

idame ettirmek için önemini korumaktadır.

Türkiye'de 2023 verilerine göre tarımın milli gelir içindeki payı %5 olup toplam nüfusun %7'si kasaba ve köylerde yani kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Aktif nüfusun ise %15'i tarım kesiminde çalışmaktadır (TÜİK).

Tarım sektörü pek çok ülkede ekonominin temelini oluşturmaktadır. Bir ülke ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşamıyorsa o ülkenin tarımına gereken önem verilmiyor demektir. Kalkınma sadece sanayileşmeden ibaret değildir. Sanayileşme ile eş zamanlı tarımsal gelişmelere de destek verilmelidir. Yalnızca sanayileşme ile kalkınma hedefleri doğrultusunda düzensiz kentleşme, çarpık sanayileşme ve nüfusun tarım ürünlerini karşılayamama sorunları ortaya çıkmaktadır (Ichiminami, Dinçsoy ve Okur Dinçsoy, 2016: 31).

Tarım ekonomisi, tarımın teknik dalları ile ekonomi bilimini birleştiren bir bilimdir. Tarım ekonomisi, ekonomi biliminin temel ilkelerini kullanarak tarımsal problemlere çözüm aramaktadır. Tarım ekonomisi, üreticilerin tarım ürünleri üretmek amacıyla toprak, emek, sermaye gibi kıt üretim kaynakları ile üretim sonunda elde edilen ürünleri tüketicilere nasıl bölüştürdüklerini inceleyen bir bilim dalıdır (Metin, 2007: 7).

Tarım sektörüyle uğraşanların temel amacı hayatlarını sürdürebilecek kadar gelir elde etmektir. Devletin tarım sektöründen beklentisi ise toplumun gıda ve dokuma maddeleri ihtiyacını karşılamak ve mümkün olduğu kadar çok miktarda tarımsal ürünü yurtdışına pazarlamaktır. Tarım sektörü; ülke nüfusunun beslenmesi, gıda talebinin sağlanması, istihdam alanı yaratması, tarım dışına işgücü transfer etmesi, sanayi sektörü ile arz ve talep ilişkilerinin olması gibi birçok özelliğiyle makro politikalar üzerinde önemli bir belirleyici etken olmaktadır (Demir, 2023: 63).

Türkiye'de ve dünyada tarım giderek daha teknik koşullarda yapılmaktadır. Sanayinin imal ettiği gübre, ilaç, makine, akaryakıt ve elektrik tüketimi hızla artmaktadır. Girdi kullanımının artması dekar başına elde edilen ürün verimlerini

yükseltmektedir ve çiftçilerin refah düzeyi de artmaktadır. Refah düzeyi artan çiftçiler ise sanayi ürünlerine karşı daha talepkâr davranmaktadır.

1.2.3. Enerji Ekonomisi

Sanayi devrimiyle birlikte demir çelik kullanımı ve enerji kaynakları kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Enerji kaynakları kullanımı zamanla azalmamış aksine zamanla artmıştır. Fosil yakıtlar ve yenilenebilir enerji kaynakları her zaman ihtiyacı karşılayan kaynaklar olmuştur. Günümüzde geleneksel enerji kaynakları olan fosil yakıtların kullanımı dünyaya zarar vermesi sebebiyle yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimi ve kullanımı yaygınlaşmaktadır. Tüketimin şekil değiştirmesi enerji kullanımında bir değişikliğe sebep olmamaktadır.

Enerji, ekonomideki diğer kaynaklar gibi kıt bir kaynaktır. Hayatın her alanında enerjiye tabiiyet artmaktadır. Yeryüzündeki insanlar günbegün daha fazla enerji talep etmektedir. Bundan dolayı enerji, ekonomik bir faktör olmanın yanı sıra sosyal ve siyasal alanlarda da önem kazanmaktadır. Bazı ülkelerde hızlı ekonomik büyüme enerji talebini artırmaktadır (Can ve Korkmaz 2020; Dinçsoy ve Can 2023). Dünyada kıt olan ve toplumlar arasında çatışma nedeni oluşturan enerjinin sürdürülebilir kılınması tüm ülkelerin odağında olan bir konudur (Gündüzöz ve Can, 2015: 29). Yenilenebilir enerji teknolojilerinde sektör bazında 2010-2030 yılları arasındaki küresel yatırımlara bakıldığında; 2010-2015 yılları arasında bir miktar düşüş olmakla birlikte, genel olarak yenilenebilir enerji sektöründe yatırımların arttığı görülmektedir (Can, 2017: 22).

Her coğrafya enerji kaynakları bakımından zengin değildir. Enerji arzı dünyanın belirli coğrafyalarında bulunmaktadır bu durum enerji dış ticaretini beraberinde getirmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olmayan ve çok fazla enerji tüketimi olan ülkeler bir bakıma enerjide dışa bağımlı durumundadır (Dinçsoy ve Doğan, 2023: 37). Yenilenebilir enerji üretimi ülke içinde sağlanabilse de geleneksel enerji kaynaklarında bağımlılık söz konusudur. Özellikle tüketimi en fazla olan doğal

gaz ve petrolün kıt olması küresel piyasaları doğrudan etkilemektedir. Bu enerji kaynaklarının arzındaki iniş çıkışlar kolaylıkla piyasa fiyatlarından gözlemlenmektedir. Bu, enerjide dışa bağımlılık durumu enerji güvenliğini de tartışılır kılmaktadır.

Doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkelerin performansının, doğal kaynakları daha az olan ülkelere kıyasla düşük olduğunun örnekleri ekonomi tarihinde bulunmaktadır. Bu durum ise kaynakların laneti olarak adlandırılmaktadır. 19. ve 20. yüzyılda kaynak fakiri olan İspanya ve Japonya ülkeleri, kaynak zengini Rusya'dan daha iyi bir başarım göstermiştir (Yürük, 2008: 10). Dolayısıyla iyi bir ekonomi ve politika modeli ortaya konulmadığı takdirde doğal kaynaklara sahip olmanın artısından çok eksisi olabilmektedir. Ek olarak petrol, doğal gaz gibi geleneksel enerji kaynaklarının yarattığı zenginlik otoriterleşmeyi de beraberinde getirmektedir ve bu otoriterleşme iç savaşı tırmandırabilecek bir olgudur (Colgan, 2013: 253).

1.2.4. Turizm Ekonomisi

Ekonomi bilimi, insanların isteklerini yerine getirmek için kıt kaynaklar içinde yaptıkları seçimleri anlamaya çalışmaktadır. Turizm ise arta kalan zamanın nasıl değerlendirileceğine dair ekonomik bir kararla başlayan ve yatırım, istihdam, tüketim ve kamu geliri üzerinde ekonomik etkileri olan bir olaydır.

Turizm sektörü, teknoloji ve ulaşımdaki gelişmeler ile hızlı bir şekilde büyümüştür. Gelişmeye açık ve sürekli büyüyen bu sektör, ülke vatandaşlarını turizm üreticisi veya turizm tüketicisi olmaya teşvik etmektedir. Turizmin ülkeye sağladığı ekonomik katkı, ülkelerin bu sektöre ilgisinin bir sonucudur. Turizm sektörü, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde önemli bir konumdadır. Uluslararası turizm, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin kaynağı olarak kabul edilmektedir (Brohman, 1996: 49). Turizmin ekonomideki yeri o kadar önemlidir ki, bacasız sanayi olarak da adlandırılmaktadır. Turizm esasen bir hizmet sektörü olmasına karşın ekonominin diğer sektörleriyle yakından ilişkilidir.

Turizm hizmeti için diğer sektörlerden mal ve hizmet tedariki gerçekleşmektedir böylece bir turizm ürünü oluşmaktadır. Turistlerin seyahatleri boyunca barınma, ulaşım, gıda gibi temel ihtiyaçları ya da eğlence vb. mal ve hizmetleri birleştiğinde turizm ürünü meydana gelmektedir. Turizmin ekonomiler üzerinde en önemli etkisi gelir getirici ve döviz kazandırıcı işlevidir. Bu durum turizmin ekonomik yönünü su yüzüne çıkarmaktadır. Turizmin olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri söz konusu da olabilmektedir. Bazı olumsuz etkiler olarak ithalat artışı, enflasyon artışı, yabancı işgücünün artması ile yerli işgücünde azalmalar yaşanması yer almaktadır (Kozak, 2008: ?).

Turizm sektörünün ülkelere ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri olduğu kabul edilmektedir. Page ve Connell (2014) turizm sektörünün ekonomik etkilerini ödemeler dengesi üzerindeki etki, gelir etkisi ve istihdam yaratma etkisi gibi ekonomiye faydalar olarak; enflasyon, endüstriyel bağımlılık, mevsimsellik ve çalkantı gibi etkileri ise maliyet kalemleri olarak değerlendirmiştir. Bu görüşe göre turizmin etkileri hem fayda hem de maliyet olarak ayrılmaktadır.

2. BÖLÜM – RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI

2022 yılının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı başlangıçta bir soğuk savaş gibi görünse de iki ülke arasındaki gerginlikler çok geçmeden uluslararası savaşa dönüşmüştür. 24 Şubat 2022 tarihinden beri savaşın ne zaman biteceği ve dünya dengelerinin nasıl değişeceği gündeme gelmiştir. En önemlisi ise iki ulusun yaşadığı savaştan diğer ulusların nasıl etkileneceği olmuştur çünkü uluslararası ticaret, turizm, enerji ve gıda güvenliği söz konusudur.

Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya ile ilişkileri her zaman stabil kalmış ve rayından çıkmamıştır. Rusya-Ukrayna savaşı ise Türkiye ve Rusya ilişkilerinin sınandığı bir süreci başlatmıştır. Türkiye Moskova'ya yönelik yaptırımlara katılmayacağını ifade etmiş ve Rusya ile diplomatik ilişkilerini devam ettireceğini dile getirmiştir. Bundan dolayı bu savaş sürecinde diğer NATO ülkelerinden tek ayrışan ülke Türkiye olmuştur. Türkiye, Ukrayna ve Rusya ile diploması kanallarını açık tutmuştur. Her iki ülke temsilcilerini önce Antalya ve daha sonra İstanbul'da ağırlayarak arabulucu bir rol oynamıştır.

2.1. Rusya Ukrayna Savaşı'nın Nedenleri

21. Yüzyılda özellikle Avrupa kıtasında artık topyekûn bir savaşın olmayacağına inanıldığı bir dönemde Rusya-Ukrayna Savaşı meydana gelmiştir. Rusya-Ukrayna Savaş'ının temel nedenlerinin eskiye dayandığı bilinmektedir. İki ülke arasında yaşanan kimlik sorunu yüzyıllardır süregelmiştir. Rusya işgale hazırlık döneminden itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) başında olduğu NATO'nun genişleme politikasının Rusya için güvenlik tehdidi olduğu, Ukrayna yönetiminin ABD ve Batı ile iş birliği içinde olan Rusya karşıtı bir yönetim olduğu, bu yönetimin destekçileriyle birlikte Rusya'yı parçalama amacı taşıdığını dile getirmiş ve bunları savaşın ana nedenleri olarak belirtmiştir. Rusya, Ukrayna'nın tarihsel, yerel

ve kültürel olarak kendinin bir parçası olduğunu buna ek olarak savaşın Ukrayna ile değil Rusya'yı ortadan kaldırmaya çalışan güçlerle yapıldığını ifade etmiştir (Aktürk, 2022). Dolayısıyla bu savaşın coğrafi-jeopolitik ve tarihsel kapsamda bir sınır savaşı olduğu söylenebilmektedir.

2.2. Savaştan Önceki Genel Durum

Savaş başlamadan önce dünyada ve Türkiye'de 2019'da başlayan covid-19 salgınının etkileri hakimdi. 2019 yılının Aralık ayında dünyanın tanıştığı covid-19 salgını, DSÖ tarafından 2020 yılı 11 Mart tarihinde pandemi olarak duyurulmuştur. Virüsün yayılma hızını yavaşlatmak için ülkeler evlere kapanma uygulamalarına yönelmişlerdir. Fabrikaların kapılarına kilit vurulmuş ve bundan dolayı arz kısılmıştır. Ayrıca okullar uzaktan eğitime geçmiş, alışveriş merkezleri, eğlence merkezleri, kahvehaneler, kahve dükkanları ve restoranlara da yasaklar getirilmiştir. Tüm bunlar talepte daralmaya yol açmıştır. Diğer yandan uluslararası seyahatlerin ve iller arası ulaşımın yasaklanması, daha sonra izne bağlanması, lojistik sürecini olumsuz etkilemiştir.

Virüsün hızı 2020 yılında tüm hızıyla devam etmiştir daha sonra aşı geliştirme ve tedavi sürecindeki ilerlemelerle 2021 yılından itibaren yasaklar gevşetilme eğilimine girmiş ve ülkeler kapanmaları kaldırmaya başlamıştır. Bu süreçte düşen talep artmaya başlamıştır. Ancak pandemi döneminde azalmış olan arz ve olumsuz etkilenen lojistik sektörü artan talebi karşılayamaz hale gelmiştir. Bunların sonucunda dünyada enflasyon sorunu belirmiştir.

Grafik 1: Dünya Yıllık Enflasyon Oranı

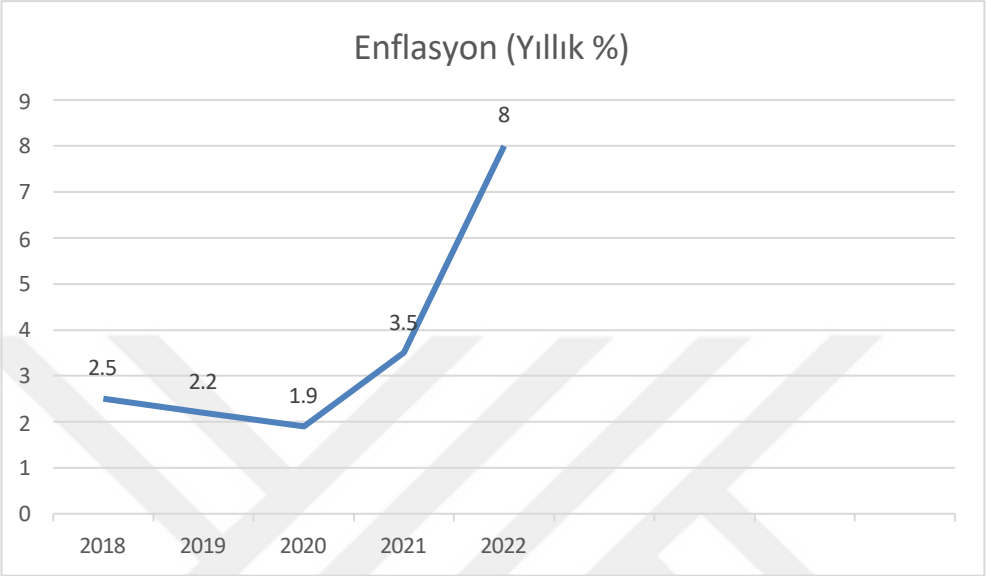

Kaynak: World Bank 2018-2022, Enflasyon verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2021 yılından itibaren dünya ekonomisi talepteki artış ve yetersiz arz nedeniyle Grafik 1'de gözlemlendiği üzere ciddi enflasyon artışları yaşamıştır. Bu durumun üzerine 2022 yılının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı beraberinde başka sorunlar gündeme getirmiştir. Savaşla birlikte enerji ve tahıl krizi kritik noktalar olmuştur ve enflasyon daha yüksek oranlara ulaşmıştır. Avrupa ülkelerinde pandemi öncesinde enflasyon oranları %0 ya da %1 seviyelerindeyken, salgın ve savaş sonrasında %8'lere kadar çıkmıştır. Türkiye'de ise enflasyon oranlarının %80'leri geçtiği görülmüştür.

2.3. Savaş Dönemi Türkiye'de Ekonomik Durum

Türkiye'de salgının neden olduğu enflasyon yükselmelerine ek olarak 2022 yılının başında uygulanmaya başlayan KKM sistemi kurun yükselmesini de

tetiklemiştir. Dolar kuru, 2021 yılı başında 7.30 seviyelerindeyken Kasım ayından itibaren yükselişe geçmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanının düşük faiz uygulamasındaki ısrarıyla birlikte döviz kurunda ciddi volatiliteler olmuştur. 2021 yılının Kasım ayı sonrası TL'deki değer kaybı hızlanmıştır.

Türkiye Cumhurbaşkanı, 'faiz sebep, enflasyon sonuçtur' teziyle faizin düşürülmesi çağrısında bulunmuştur. Bu tezin altında yatan amaç, faiz yoluyla ülke kaynaklarından yararlanılmasının önüne geçmek, düşük faizle sermaye sahiplerinin yatırıma ve istihdama yönelmelerini sağlamak ve üretim odaklı bir ekonomi yaratmaktır.

Kur hareketleri, 'faiz sebep, enflasyon sonuç' tezini savunan Cumhurbaşkanı ve o dönemin hemen öncesinde politika faizini enflasyonun üzerinde tutmaya çalışan Merkez Bankası arasındaki münasebet ile şekillenmiştir. Cumhurbaşkanı, faiz ve enflasyon arasındaki ilişkinin değişeceğine dair sinyali, 2018 yılının Mayıs ayında bir röportaj aracılığıyla vermiştir. Cumhurbaşkanının tezinin uygulamaya geçmesi 2021'in Eylül ayıyla birlikte başlamıştır.

2016 ve 2019 yıllarında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı olan Murat Çetinkaya, 6 Temmuz 2019'da görevden ayrılmıştır. Murat Çetinkaya'dan sonra göreve Murat Uysal başlamıştır. Murat Uysal ise görevden 2020'nin Kasım ayında ayrılmıştır. 7 Kasım 2020'de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı görevine Naci Ağbal atanmıştır ve 20 Mart 2021 tarihinde görevinden alınmıştır. Naci Ağbal'ın yerine ise göreve Şahap Kavcıoğlu atanmıştır. Şahap Kavcıoğlu 9 Haziran 2023 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra göreve Hafize Gaye Erkan getirilmiştir. Başkan olan Erkan, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ilk kadın başkanı olması sebebiyle ilk etapta olumlu izlenim yaratmıştır. 2 Şubat 2024 tarihinde Erkan'ın istifa etmesinin ardından Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası görevine Fatih Karahan atanmıştır (TCMB).

Grafik 2: Türkiye Politika Faizi

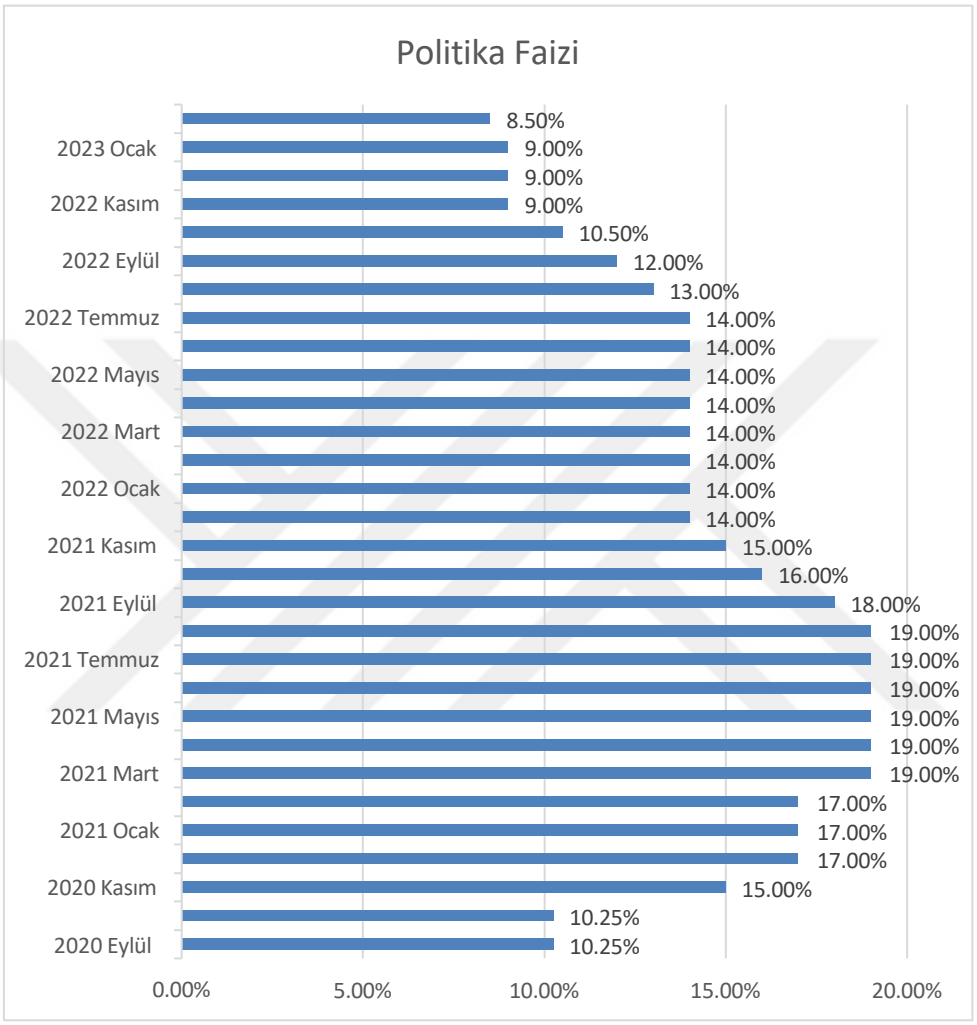

Kaynak: TCMB, Politika faizi verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Merkez Bankasında ve dolayısıyla ekonomi yönetiminde gelişen değişimler, sosyal hayatın gündeminde yer edinmiştir. Kasım 2020'de MB Başkanlığına getirilen Naci Ağbal faiz artırımına gitmiştir. Daha sonra göreve gelen Şahap Kavcıoğlu faiz indirim sürecine gitmiştir. Ağbal'dan sonra 2021'in Mart ayında MB Başkanı görevine gelen Şahap Kavcıoğlu 6 ay boyunca faizlerde değişiklik yapmamıştır. Fakat 2021

Eylül ayından itibaren para politikasında faiz indirimi uygulanmaya karar verilmiştir.

Politika faizi yıl sonuna kadar %19'dan %14'e düşürülmüştür. Hâkim olan bir enflasyon olgusuna rağmen uygulanan faiz indirimleri Dolar/TL kurunun da yükselmesine sebep olmuştur. 2021 yılının Aralık ayında %15'ten %14'e çekilen politika faizi ise Dolar/TL kurunu 18 seviyelerine kadar çıkarmıştır. Dolar/TL'deki bu yükseliş sonrasında KKM'nin duyurulmasıyla birlikte Dolar kuru 18 seviyelerinden

10.60 TL bandına gerilemiştir.

Kur Korumalı mevduat uygulamasındaki temel amaç bireylerin TL cinsinden yaptığı tasarrufları kurdaki dalgalanmalara karşı koruyarak TL vadeli mevduata dönüşümün desteklenmesi olmuştur. KKM, döviz cinsi ve TL birikimlerin bankaların uyguladığı faiz oranlarıyla ve hesabın açılış tarihi ile vade tarihi arasında oluşacak kur farkının bu faize eklenmesiyle açılan vadeli bir hesaptır. Hem faizden hem de kurdan yararlanma fırsatı sunan bu mevduat 'liralaşma' sürecini başlatmıştır.

2021 yılı 22 Aralıkta KKM hesaplarının açılmasıyla dolarda kısa süreli bir düşüş yaşansa da yıl sonunda dolar kuru yine 13 TL'nin üzerine tırmanmıştır. Zamanla yükselen kurla birlikte hazinenin mevduat sahiplerine ödemesi gereken miktar da artmıştır.

Grafik 3: Türkiye'de 2022 Yılı Şubat Ayı Dolar Kuru

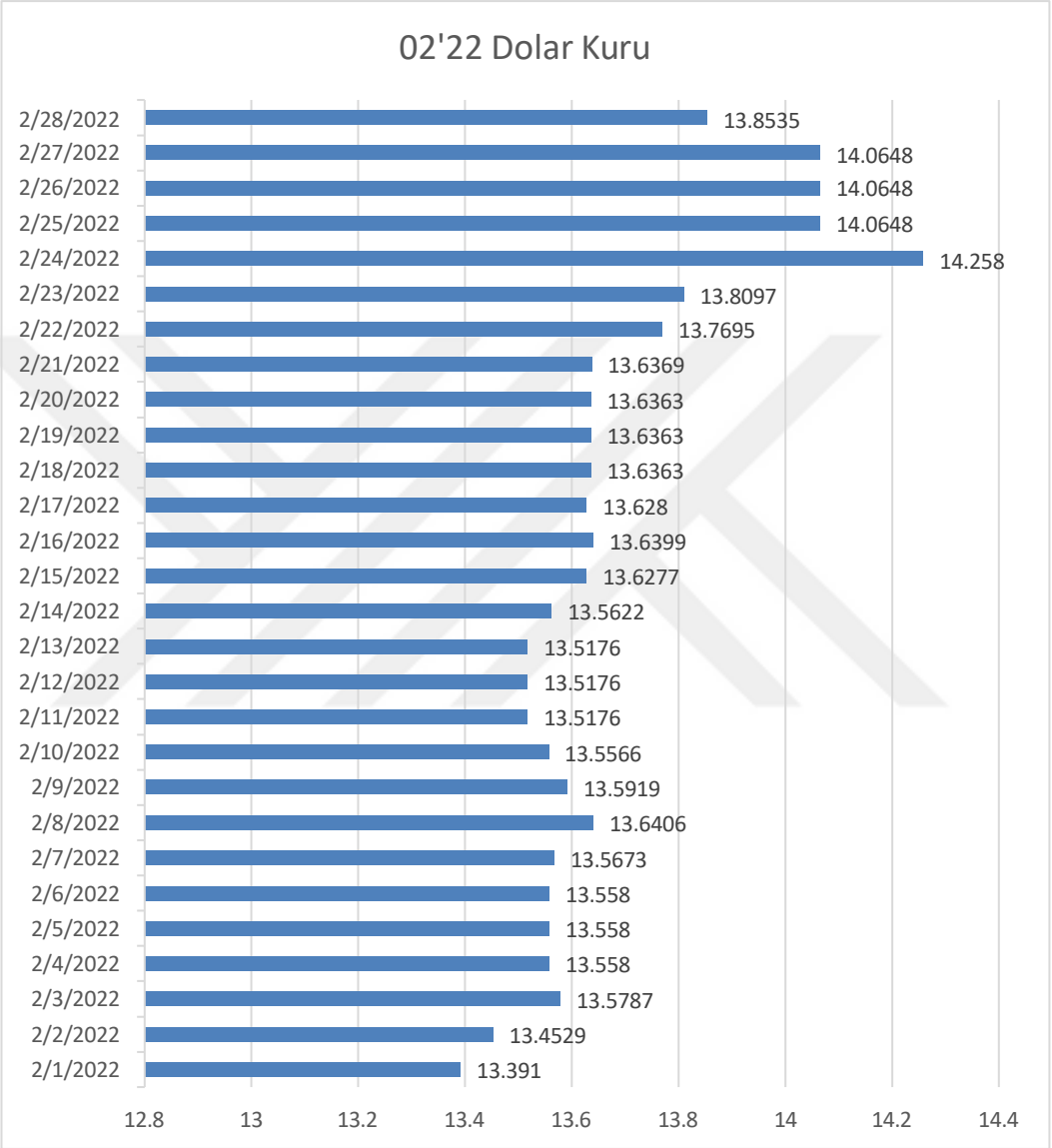

Kaynak: TCMB, Dolar kuru verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dolar kuru 2022 yılının ilk iki ayında 13,5-14,00 bandında hareket etmiştir. 24 Şubat 2022'de Rusya-Ukrayna savaşının başlamasının küresel uluslararası piyasalarda oluşturduğu risk ve Fed'in Mart ayındaki açıklamasında faiz artırımına gideceğini ifade etmesiyle dolarda bir kırılım yaşanmış ve 14.76 seviyelerine yükselmiştir.

Ardından Mayıs ayında Fed'in 50 baz puan daha politika faizini artırmasıyla, TL/Dolar kuru 2022'deki ikinci kırılmayı yaşamıştır.

KKM uygulaması dövizin düşmesi için yeterli olmamış ve çeşitli olumsuzluklara yol açmıştır. Bankalar bu KKM döneminde ödemeleri gereken faizi Hazine'ye devretmiş ve karlarını artırmışlardır. Hazine vergilerin bir kısmını bankalarda kur korumalı mevduat hesaplarına aktararak bankalara finansal destek sağlamıştır ve bu durum bütçeye büyük bir yük olmuştur. Halkın ödediği vergilerin kur korumalı mevduat hesaplarına aktarılması gelir dağılımdaki eşitsizliği derinleştirmiştir.

Grafik 4: Türkiye Gini Katsayısı

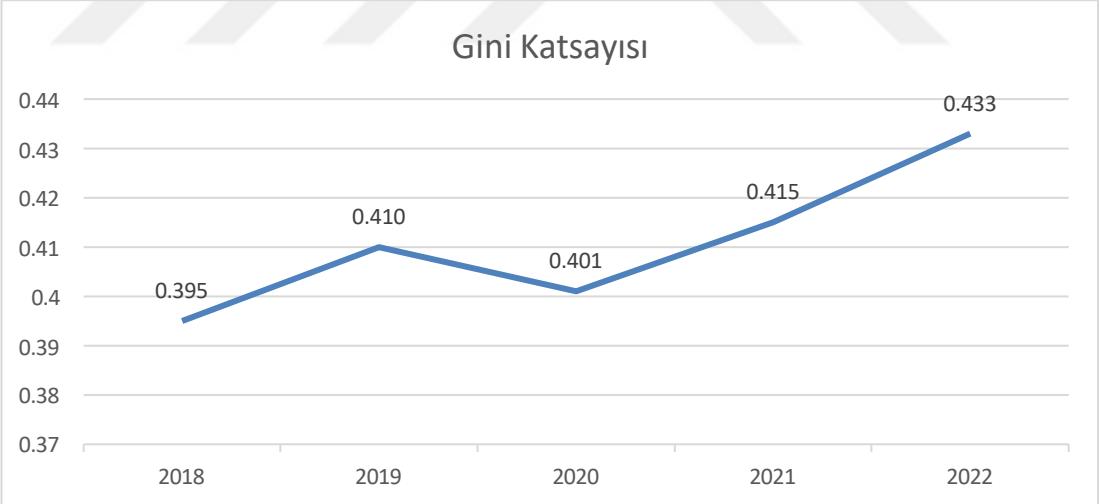

Kaynak: TÜİK verileriyle oluşturulmuştur.

Kişisel gelir dağılımının eşitlik ya da eşitsizliğini ölçmekte kullanılan ölçülerden biri gini katsayısıdır. Gini katsayısı, sıfır ile bir arasında değişen ve sıfıra yaklaştıkça eşitliğin, bire yaklaştıkça eşitsizliğin arttığını göstermektedir. Grafikte son üç yılda gini katsayısının yükseldiği görülmektedir. 2021 yılında 0.415 olan gini

katsayısı 2022 yılında 0.433'e yükselmiştir. Bu durumda gelir dağılımı 2022 yılında 2021 yılına göre daha da bozulmuştur.

Tablo 1: GSYH Paylaşımı

GSYH'nın Paylaşımı (%)	2018	2019	2020	2021	2022
En Yüksek %20'lik Grup	46,3	47,5	46,7	48	49,8
Geri Kalan %80 Nüfusu	53,7	52,5	53,3	52	50,2
Toplam	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Kaynak: TÜİK verileriyle elde edilmiştir.

Gayri safi yurtiçi hasıla, bir ülkenin sınırları içinde bir dönemde üretilen katma değerdir (TCMB). Tablo 1 yardımıyla GSYH'nın nasıl paylaşıldığı daha iyi anlaşılabilir. Buna göre 2022 yılında nüfusun en yüksek gelir elde eden yüzde %20'lik kısmı ülkenin toplam gelirinin (GSYH) %49.8'ini alırken toplam nüfusun %80'ini toplam gelirin yüzde %50.2'sini alıyor. En varlıklı kesim giderek daha fazla zenginleşiyor ve GSYH paylaşımı yıldan yıla bozuluyor.

Grafik 5: Türkiye 2022 Yılı Enflasyon Oranları

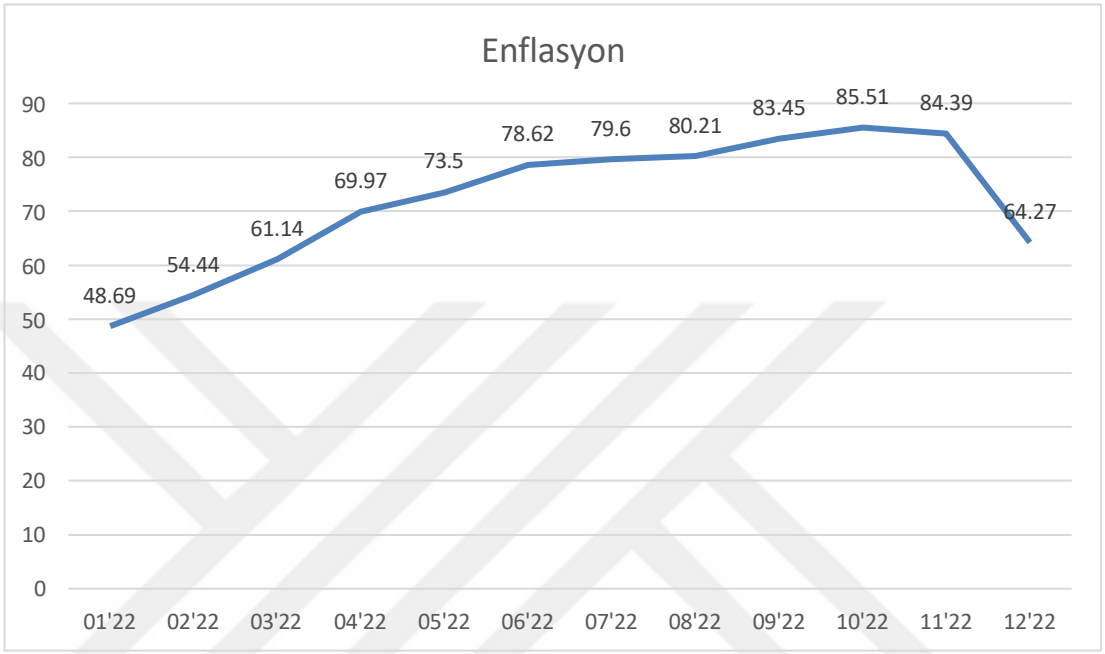

Kaynak: TCMB, Enflasyon verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2021 yılı 21 Aralık tarihinde uygulanmaya başlayan kur korumalı mevduatın kontrol altında tutamadığı döviz kuru artışına, Rusya-Ukrayna savaşının eklenmesi, ithalata bağımlı Türkiye ekonomisinde enflasyonu hızla artırmıştır. Grafik 5'te görüldüğü gibi KKM ve sonrası savaşın cereyan etmesiyle 2022 yılı boyunca enflasyon artmıştır. Yılın son iki ayında özellikle aralık ayında dikkat çeken bir düşüş görülmektedir. Aralık ayında enflasyon oranının düşük gözlemlenmesinde, benzin fiyatlarında yapılan indirimler, kira artışlarında %25'lik sınırlama, piyasa fiyatlarına müdahale ile fiyat artışlarının önlenmesi gibi uygulamalar etken olabilir (Eğilmez, M.).

2.4. Rusya Ukrayna Savaşı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlamasıyla birlikte petrol fiyatlarında dalgalanma meydana gelmiştir. Dalgalanma sonucunda petrol fiyatları genel itibariyle artış göstermiştir. Türkiye, enerjide dışa bağımlı bir ülke olduğundan petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan oldukça etkilenmektedir. Türkiye'de cari işlemler dengesinde son yıllarda negatif rakamlar gözlemlenirken enerji hariç cari işlemlerde rakamların pozitif olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye'nin enerji piyasasında ciddi etkileri olmuştur. Çalışmanın ilerleyen başlıklarında daha detaylı incelenecektir.

Turizm sektörü savaşlardan doğrudan veya dolaylı etkilenen bir sektördür. TÜİK verilerine göre Türkiye'ye en fazla ziyaretçi gelen ülkelerden biri Rusya'dır. Ukrayna'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayıları da az denilemeyecek rakamlardadır. Savaş dönemiyle birlikte 2021 yılına göre Türkiye'ye gelen Ukraynalı ziyaretçi sayılarında düşüş olmasına karşın Rusya'dan gelen ziyaretçi sayınlarında artış gözlenmiştir. Çalışmada ilerleyen başlıklarda TÜİK'ten elde edilen veriler ile değerlendirilmelere yer verilmiştir.

Ülkeler arasında yaşanan siyasi krizler, savaşlar, salgın hastalıklar, tedarik problemleri, lojistik alternatifler, mal fiyatları, gümrük tarifleri gibi değişkenler dış ticaretin yapısını şekillendirmektedir. Küreselleşmenin etkin bir şekilde yaşandığı günümüz ekonomilerinde dış ticaretin kalkınmaya olan olumlu etkisi kabul edilmektedir. Ülkelerin ekonomik bağlarının giderek artması sonucunda mal hareketlerinde de bir artış gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ekonomik bağların artmasıyla malların fiyatlarında meydana gelen değişimlere daha duyarlı olunmaktadır ve bu durum dış ticarette taraf ülkeleri avantajlı veya dezavantajlı konuma getirebilmektedir (Aslan ve Yörük, 2008: 34). Türkiye'deki ihracatçılar ve ithalatçılar savaş sürecini fırsata çevirmiştir. Savaş sonrasında Rusya'ya karşı birçok yaptırım uygulanmıştır ancak buna rağmen savaş döneminde Türkiye ile Rusya arasındaki

ticaret hacminin arttığı çalışmada yer verilen veriler ile söylenebilmektedir.

2.4.1. Savaşla Birlikte Enerji Piyasası

Covid-19 salgını seyrinin azaldığı bir dönemde 2022 yılının şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ekonomik açıdan birçok aksilik doğurmuştur. En önemlisi enerji fiyatlarındaki yükselme olmuştur. Savaş nedeniyle tedarik zincirinde ve enerji tedarikinde sorunlar yaşanması, petrol fiyatlarında yukarı yönlü değişim yaratmıştır. Tedarik zinciri bir ürünün tedarikinden başlayıp tüketiciye ulaşmasına kadar gerçekleştirilen bütün süreci ifade etmektedir dolayısıyla bu durum lojistik, üretim ve tüketim süreçlerinde enflasyona yol açmıştır.

Küresel enerji fiyatlarında istikrarlı bir yükselme yaşanıyorken Rusya'nın Ukrayna'yı işgali bu yükselişi daha da tırmandırmıştır. Dünya ekonomisi ve jeopolitiğinde ciddi değişimler hakimken, önemli bir belirleyici olan enerji savaşları da şiddetlenmiştir. Ukrayna ve Rusya arasında başlayan savaş, enerji bağımlılığı ve enerji güvenliği gibi konuların daha fazla tartışılmasına neden olmuştur.

2.4.1.1. Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği, enerji üretim ve dağıtım sistemlerinin alt yapısına yönelik olası saldırılardan, yatırım eksikliklerinin doğuracağı kesintilere, uygulanabilecek ambargolara, iç savaştan işgale kadar birçok olasılığın birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle enerji politikaları ve arz güvenliği gibi konularda yapılan değerlendirmelerde enerji kaynaklarının coğrafi dağılımları, maliyetleri, taşıma yolları, tüketicilerin ithalat bağımlılıkları ve bu kaynakların temini için geliştirilen doktrinlere kadar birçok konunun bütün olarak ele alınabilmesi gerekmektedir (Pamir, 2007. S:55).

Enerji güvenliği kavramı Avrupa Komisyonu tarafından, '' Stratejik stokların korunması veya ekonomik şartlar için yeterli olmayan ulusal kaynakların yetersizliği yüzünden gelecekte önemli oranda sorun teşkil edecek enerji ihtiyacına karşı, ulaşılabilir ve istikrarlı dış kaynakları sağlama becerisi'' olarak ifade edilmektedir

(Sevim, 2011, S: 155).

Uluslararası sistemin akışını etkileyen küresel, bölgesel ve siyasal gelişmeler nedeniyle zaman zaman bazı güvenlik sorunları ortaya çıkmaktadır. Güvenlik sorunlarının ortaya çıkışında, ülkeler arasındaki farklı alanlarda ve farklı düzeylerde var olan bağımlılıklar etkili olmaktadır. Uluslararasında siyasi, askeri, ekonomik ve ticari ilişkilerde çıkar çatışması yaşandığında ve krizler söz konusu olduğunda bağımlılık düzeyi yüksek olan tarafın ciddi güvenlik sorunu yaşaması olasıdır. Bu türden güvenlik sorunları içerisinde enerji güvenliği Rusya-Ukrayna savaşı döneminde de ön plana çıkmıştır. Enerjide dışa bağımlılık sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin sorunu değil aynı zamanda gelişmiş ülke ekonomilerinin de sorunudur. Bu durumun nedeni, hayatın alışılmış akışında edinilen tüketim alışkanlıkları ve üretim sürecinde sanayi tesislerinin enerji ihtiyacıdır. Enerjinin ekonomik kalkınmanın en önemli faktörlerinden biri olduğu düşünüldüğünde, ülkelerin dış ilişkilerini bu yönde geliştirmeleri oldukça önemlidir(Korkmaz ve Can, 2018).

Rusya-Ukrayna savaşında, savaşan iki ülke ile doğrudan ekonomik ilişkileri olan ülkelerin özellikle kıtlık ve arz kesintileri riski altında olduğu (IMF, 2022) ekonomik aktörler tarafından vurgulanmıştır. Savaşın başlaması ve öngörülenin aksine kısa sürede sonlanmamasıyla birlikte enerjide dışa bağımlılığın maliyetleri artmış ve alternatif enerji kaynaklarına sahip olmanın önemi ortaya çıkmıştır (Battır, O., & Yiğittepe, L., 2023: 565). Üretim tekniklerinin daha fazla enerji yoğun hale gelişi enerjide ithalatçı ülkeleri enerjide ihracatçı konumda olan ülkelere daha bağımlı hale getirmiştir. Bu durum savaş veya politik gerginlikler yaşanması ihtimali göz önünde bulundurulduğunda enerji arz güvenliğinde risk taşımaktadır. Enerji ithalatçısı ülkelerin kaynak çeşitliliği araması gibi enerji kaynaklarına sahip olan ve üreten

ülkelerin de ekonomik kalkınmalarını sağlamak için alıcı çeşitliliğine gereksinimi vardır. Enerji arzının sağlanamaması sanayi üretiminde azalmaya ve hane halkları için enerji yoksulluğunun oluşmasına neden olmakla beraber refah düzeyini düşürmektedir.

Rusya gibi enerji rezervleri bakımından zengin olan ülkeler, ticari gelir elde etmek için üretilen ve kendi halkının tüketimi haricinde kalan enerji kaynaklarını diğer ülkelere ihraç etmektedir. Zengin enerji rezervlerine sahip olan Rusya, üretim konusundaki başarısıyla birlikte enerjiyi önemli bir ticaret unsuruna çevirmiştir. Ülkenin enerji kaynakları ihracatından elde ettiği gelir, 1990'lı yılların sonlarında dağılan ülkenin yeniden toparlanmasına büyük katkı sağlamış ve sonrasında ülke ekonomisinin bu gelire bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum, enerji arz güvenliği gibi enerji talep güvenliği gerekliliğini de doğurmuştur. Enerji ihraç eden ülkeler açısından, enerji ihracatından elde edilen gelirin, gayri safi yurt içi hasılaya katkısı ve oranı, enerji talep güvenliğinin sürdürülebilirliği konusundaki önemi artırmıştır (Söylemez, K. E., 2023: 35).

2.4.1.2. Ekonomilerin Siyah İncisi Petrol

Petrol kelime anlamı, Latince petro (taş) ve oleum (yağ) kelimelerinden oluşan taşyağı ibaresinden gelmektedir. Petrol, organik maddelerin bozunup, basınç ve ısıya maruz kalmasıyla meydana gelir. Rafine edilmemiş sıvı haldeki petrole ham petrol denilmektedir. Ham petrolün ana bileşenleri hidrojen ve karbon olduğu için hidrokarbon olarak da isimlendirilmektedir (ETKP). Brent petrol ise Kuzey Denizi'nde çıkarılan bir ham petrol türü olarak bilinmektedir. Brent petrol uluslararası enerji piyasalarında önemli bir referans noktası olarak kabul edilir.

Tablo 2: Türkiye'nin Rusya'dan Ham Petrol İthalat Miktarı (Ton)

Yıl	Ham Petrol	Pay (%)
2019	10.449.883,914	35,47
2020	11.783.566,273	29,09
2021	13.275.826,729	29,94
2022	12.000.979,011	40,75

Kaynak: EPDK verilerinden elde edilmiştir.

Türkiye, Rusya ile olan ticaretinde net ithalatçı konumundadır. Rusya, Türkiye'nin petrol ithalatında tabloda yer alan yıllarda yüzdelik paylar itibariyle ve ülkeler sıralamasında birinci ya da ikinci sırasında yer edinmiştir.

Petrol sembolik olarak bir enerji kaynağı olsa da aslında sanayi çağında ekonomik, askeri ve politik güçlerin kaynağı ve yaşanılan uluslararası sorunların bazen 'gizli', bazense 'açıkça' nedenlerinden biridir (Sevim C., 2012 S: 105).

İnsanoğlu petrolü asırlardır farklı alanlarda kullanıyorsa da ancak modern dönemde ticaretini yapmaya başlamış ve petrol sadece son yüz yıl içinde insanın jeopolitik davranışlarında bu kadar egemen bir konuma, sorunların ve güç mücadelelerinin kaynağı haline gelmiştir. Petrol, tükenen ve karşılığında kan dökülmesi gerekse bile tedariğinin durmaması gereken bir kaynağa dönüşmüştür. Bir gün tükenebileceği ihtimali hep vardır. Ekonomimizin hareketliliği açısından bu kadar önemli olmasına karşın, tükenmesi ihtimaline karşı duyulan korku da o denli büyüktür (Passig, 2011: 135).

Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA) göre Rusya küresel enerji piyasalarında önemli bir oyuncudur. Suudi Arabistan ve ABD ile birincilik için yarışan dünyanın en

büyük üç ham petrol üreticisinden biridir. Rusya, büyük ölçüde petrol ve doğalgazdan elde edilen gelirlere güvenmektedir ancak savaşın ardından AB, Rusya'nın doğalgazına bağımlılığı azaltmaya yönelik planlar tasarlamaktadır. (IEA, 2022). Bu durumla birlikte enerji güvenliği kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşümün ve net sıfır emisyon hedeflerinin hızlandırılabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna'yı işgali uluslararası enerji piyasalarını ve jeopolitiğini bozmuş, petrol ve gaz fiyatlarını geçmiş on yıllık dönemin en yüksek seviyelerine çıkarmıştır.

Grafik 6: Brent Petrol Varil Fiyatı-Günlük

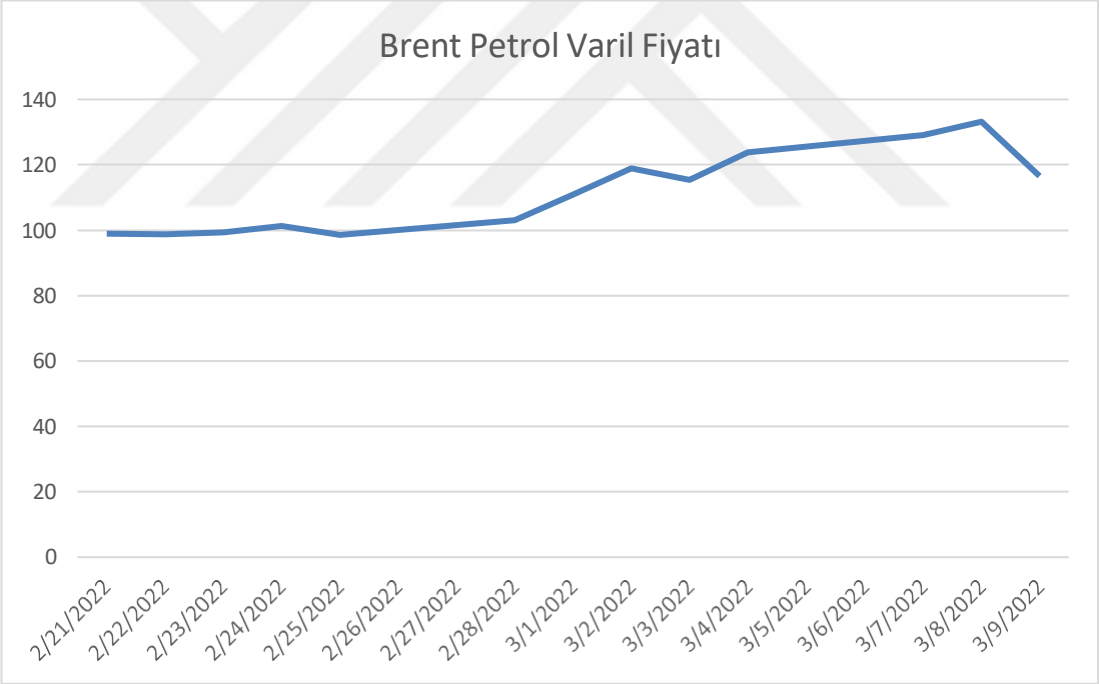

Kaynak: EIA, U.S. Energy Information Administration'dan elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 6'da görüldüğü gibi savaşın ardından 2022 yılının Mart ayında brent petrol varil fiyatı 133 USD seviyesini görmüştür. Bu hızlı yükseliş petrol üreticisi ülkeler dışında kalan tüm ekonomilerin aleyhine bir gelişmeyi işaret etmektedir. Enerji

fiyatları, temel arz ve talep yönlü faktörler nedeniyle Rusya-Ukrayna savaşı öncesi de artmıştır fakat Rusya'nın işgal girişimi bu süreci daha fazla kötüleştirmiştir. Brent petrol varil fiyatı ancak 2022 yılı ağustos ayı itibariyle çift haneli rakamlara düşebilmiştir.

Türkiye enerji ihtiyacının büyük bir kısmını petrolden karşılamaktadır. 2023 yılı sonunda T.C. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı'nın açıklamasına göre Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı %67.8'e düşmüştür yine de bağımlılık olarak bu ciddi bir orandır. Enerji ithalatındaki dışa bağımlılık, Türkiye ekonomisini petrol şoklarına aşırı duyarlı yapmaktadır. Dolayısıyla petrol fiyatlarında meydana gelen yükselmeler Türkiye'nin ödemeler dengesini kötüleştiriyor ve cari açığına yük getiriyor anlamına gelmektedir. Ham petrolün varil fiyatındaki her 10 dolarlık artış cari açığa yaklaşık 4,4 milyar dolarlık yük getirmektedir (Eğilmez, M., 2022).

Grafik 7: Enerji İthalatı

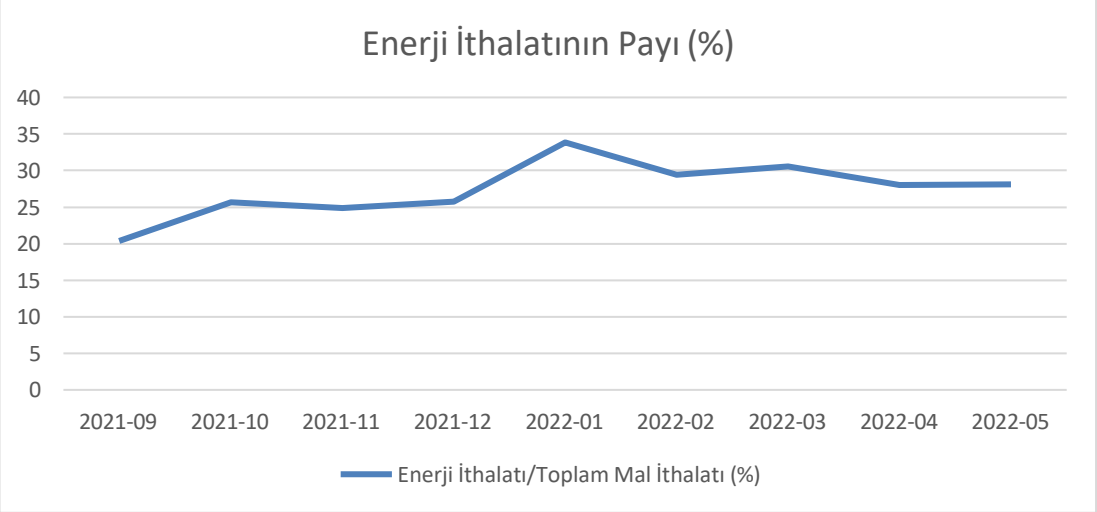

Kaynak: TCMB, EVDS'den elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin enerji ithalatı yıldan yıla değişkenlik göstermektedir ancak toplam

ithalat içerisindeki yüksek payını korumaktadır. Bu nedenle Türkiye'de kronik bir hal almış olan cari işlemler açığının önemli belirleyicilerinden biri enerji ithalatı olmaya devam etmektedir. Toplam enerji ithalatının mal ithalatı içindeki payı savaşında etkisiyle enerji fiyatlarındaki yükselmelerle birlikte toplam ithalatın dörtte biri düzeylerinde seyretmektedir (Grafik 7).

Bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların ülke dışında yerleşik kişi ve kurumlarla yaptığı mal ve hizmet alışverişi sonucunda oluşan denge cari denge olarak adlandırılmaktadır. Bir ülkede yerleşik kişi ve kurumlar dışarıda yerleşik kişi ve kurumlarla yalnızca mal ihracat ve ithalat ilişkisine girmemektedir. Bunlara ek olarak hizmet ithalat ve ihracatı da gerçekleşmektedir. Ayrıca taşımacılık gelir ve giderleri, faiz gelir ve giderleri de söz konusudur. Tüm bunlar malların üzerine eklendiğinde dış ticaret dengesi cari dengeye dönüşmektedir.

Grafik 8: Cari İşlemler Dengesi

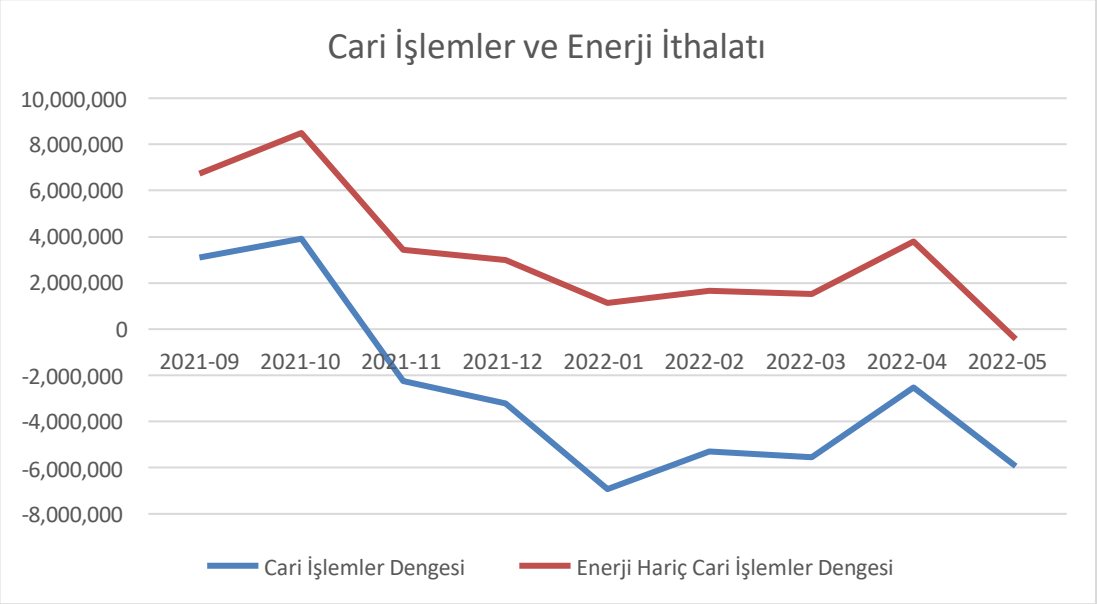

Kaynak: TCMB, EVDS'den elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Enerji ihracatında zaman zaman görünen artışlara karşın enerji ithalatı cari işlemler dengesinin önemli bileşeni olmayı sürdürmektedir. Enerji ithalatının sıfır olduğu bir senaryoda ve normal koşullarda makroekonomik istikrar bakımından risk olarak görülen cari işlemler açığı önemli oranda ortadan kalkacağı için sürdürülebilir ekonomik kalkınmada önemli bir kazanım olacağı öngörülmektedir.

2.4.1.3. Enerji Denkleminde Değişimler

Rus ekonomisinde petrol ihracatı en önemli finansman kaynağıdır. Rusya en büyük üçüncü petrol üreticisiyken ihracat noktasında ise ikinci sırada bulunmaktadır. Avrupa bölgesinin enerji kaynakları açısından yoksun olması ve Rusya'ya coğrafi yakınlığı, Rus doğal gazına olan talebi arttıran bir unsur olmaktadır (Güneş ve Arslan, 2018: 60).

Rusya için Avrupa Pazar bölgesi ne kadar önemliyse, Avrupa bölgeleri içinde Rus enerji kaynakları o kadar önemlidir. Rus ekonomisi, enerji ihracatından elde edilen gelirlere bağımlıdır dolayısıyla Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerin sürdürülebilirliği önemlidir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin coğrafi konumunun bir getirisi bulunmaktadır. Rusya'nın Avrupa'ya enerji tedariğinin güvenli ve kesintisiz bir şekilde transfer etme ihtiyacı, Türkiye'nin Rusya karşısında stratejik anlamda güç kazanmasına ve ''hub'' statüsüne ulaşmasına imkan sağlamaktadır (Güneş ve Arslan, 2018: 59). Hub, tüketici ve tedarikçi ülkelerin, açık ve şeffaf bir pazarda bir araya geldiği ve ticaret gerçekleştirebildikleri ticaret merkezleri anlamını taşımaktadır (Kakışım, 2020: 257).

Rusya için enerji ekonomik gelir kaynağı olmanın yanı sıra siyasal bir araçtır. Rusya, ''enerji süper gücü'' olma hedefi doğrultusunda, 1989 yılında SSCB döneminde kurulan uluslararası bir enerji şirketi olan Gazprom'u dünyada en fazla doğalgaz çıkaran kuruluş haline getirmiştir. Enerji unsuru, Rusya'nın uluslararası arenada sözü geçen bir aktör olarak değerlendirilmesi konusunda lokomotif görevi

görmüştür.

Ukrayna enerji geçiş hatları üzerinde kritik bir konuma sahiptir. Rusya'nın enerji arzının temel geçiş güzergâhlarından biri olan ve bu savaşın konusunu oluşturan Ukrayna topraklarıdır. Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Avrupa devletleri Rusya'nın doğal gazdan kaynaklanan hâkimiyetini azaltmaya yönelik uygulamalar başlatmıştır. Petrol, çelik, kömür vb. ithalatında ve Rus bankalarına yönelik işlem kısıtlamalarını içeren yaptırımlar, enerji unsurunu 'politik bir silah' olarak kullanan Rusya için zorluklar yaratmıştır.

Rusya, Ukrayna gibi sıklıkla sorun yaşadığı transit ülkeler üzerinden en büyük pazarı olan Avrupa ülkelerine doğal gaz ticareti yapmayı enerji talep güvenliğine bir tehdit olarak görmüş ve nakil hatlarını çeşitlendirmeyi hedeflemiştir. Bu durum, Rusya'nın enerji talep güvenliğini sağlamak için gerçekleştirdiği enerji planları kapsamında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Putin, 2023 yılında Moskova'da düzenlenen Rus Enerji Haftası'nda TürkAkım ve Mavi Akım üzerinden Türkiye'ye doğal gazın etkin şekilde sevkiyatına devam ettiklerini ve söz konusu altyapının gelecekte genişletilebileceğini ifade etmiştir. Bu durum, Türkiye ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kazan-kazan formülü ile devam edeceğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.

Türkiye ve Rusya'nın enerji ticareti büyük oranda boru hatları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Boru hatlarının güvenliğinin sağlanması Türkiye'ye, Rusya ve Avrupa ülkeleri açısından potansiyel iş birlikçi statüsü kazandırmaktadır. Rus doğal gazının Avrupa ülkelerine ulaştırılması, Rusya açısından Türkiye'nin iş birlikçi konumuna gelmesi, enerji alanında Türkiye ile Rusya ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır (Kardaş, 2012: 89).

1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'de doğalgaz kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu doğrultuda, 2005 yılında Rusya ile Türkiye arasında doğrudan enerji transferi sağlanan Mavi Akım faaliyete başlamış ve böylece Türkiye'nin ithal ettiği doğal gazda Rusya

ön plana çıkmıştır (EPDK, 2018: 8). İki ülke arasında iletim sağlanan bir diğer doğal gaz boru hattı projesi olan TürkAkım'ın 2020 yılında açılmasıyla iki ülke arasındaki enerji ilişkileri daha donanımlı hale gelmiştir.

Rusya'nın enerji diplomasinin temelinden biri olan Avrupa ülkeleri ile enerji ticareti ilişkileri Türkiye lehine fırsatlar yaratmaktadır. Türkiye coğrafi konumu sayesinde Rusya'nın enerji diplomasilerini gerçekleştirmesi konusunda önemli doğal gaz boru hatları projeleriyle dikkat çekmektedir. Mavi Akım ve TürkAkım ile Rusya'dan Türkiye'ye doğrudan enerji akışı sağlanmasının Türkiye için önemli bir getirisi olduğunu söylemek mümkündür.

Rusya için TürkAkım, Avrupa doğal gaz pazarına devam eden çatışmalar yaşadığı Ukrayna yerine güvenilir bir 'stratejik plan' olan Türkiye üzerinden erişim olanağı sağlanması açısından avantajdır. TürkAkım ile Türkiye ve Rusya arasında doğrudan gaz akışı sağlanmaktadır, doğal gaz konusunda dışa bağımlı bir profili olan Türkiye için çeşitli sonuçlara yol açmaktadır. Türkiye'nin doğal gaza olan bağlılığı göz önünde bulundurulduğunda, Mavi Akım ve TürkAkım gibi transit ülkelerin olmadığı projeler, enerjiye kesintisiz ulaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Böylece, günlük hayatın akışı ve endüstri süreçlerinin devamı güvenceye alınmaktadır. Ancak enerjide ithalatın yüksek oranda olması ve ithalatçı ülkeler arasında Rusya'nın birinci sırada olması, Türkiye'nin Rusya'ya karşı pazarlık payını azaltmaktadır.

Türkiye'nin hub olma gayesi her ne kadar geçmişe dayansa da Avrupa ülkelerinin doğal gaz arayışı Rusya ve Ukrayna savaşı gibi dönemlerde tüm dönemlerden daha acil bir çözüm gerektirmektedir. Kısa dönemde yenilenebilir enerjiye geçiş mümkün olmadığından dolayı alternatif doğalgaz arayışı hız kazanmaktadır. TANAP Türkiye açısından enerji arz güvenliğini artırmak için kaynak çeşitlendirmek önemlidir. TANAP, Türkiye'nin doğal gaz arz güvenliğini artırırken, Avrupa ülkelerine Azerbaycan'ın gazını taşıyarak, Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğini de katlı sağlamaktadır. Bu durumun Türkiye'ye, merkez ülke hedefine ulaşma konusunda avantaj sağladığı söylenebilmektedir.

Şekil 1: Türkiye'deki Enerji Hatları

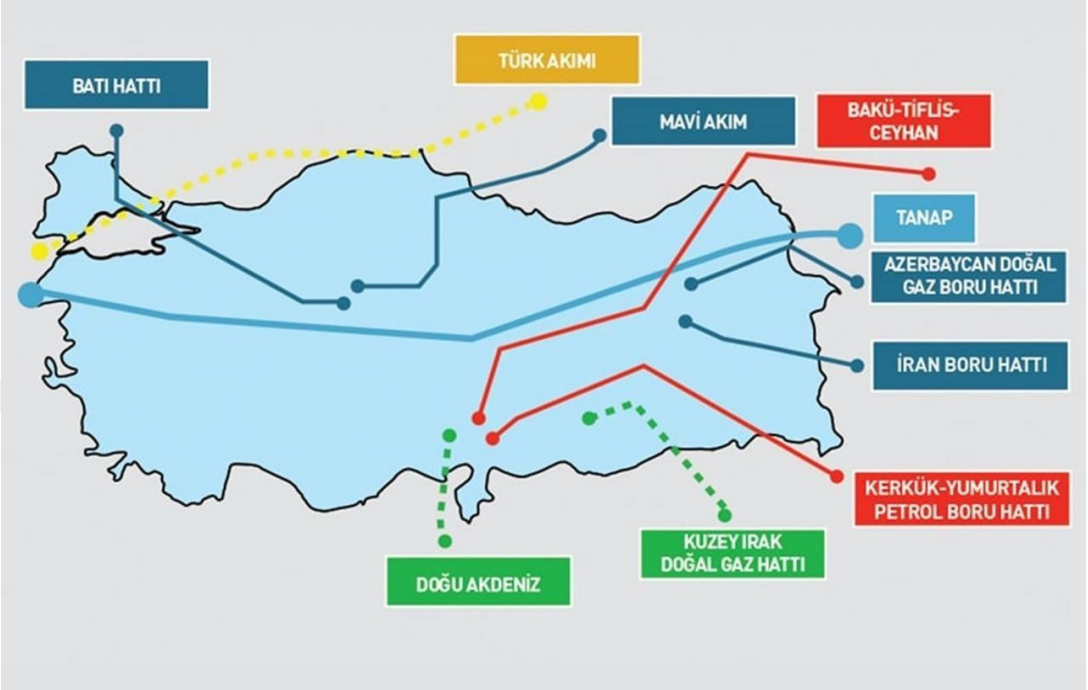

Kaynak: Ekonomim.com

Türkiye, jeopolitik konumunun kazandırdığı avantaj sayesinde enerji kaynaklarını üreten ve tüketen ülkeler arasında doğal bir köprü görevi görmektedir. Ancak, Türkiye yalnızca bir geçiş ülkesi olmak yerine, enerjide 'merkez ülke' statüsüne ulaşmak istemektedir.

Tüm bu hususlarla birlikte Rusya ve Ukrayna savaşının Türkiye'ye genel potansiyel etkileri olarak şu noktalar dikkat çekmektedir:

- Türkiye'nin Rusya için stratejik bir ülke olarak görülmesi
- Doğal gaz ve petrol üzerinden enerji ve cari açık olarak gerçekleşecek etkiler
- Süregelen yaptırımlar sonrasında Türkiye'nin enerji arz güvenliği üzerinde merkez ülkeye dönüşme ihtimali

2.4.2. Savaş Açmazında Turizm

Turizm sektörü doğal afet gibi olağanüstü durumlardan, terörden, siyasi gelişmelerden, güvenlik sorunlarından etkilenen kırılgan bir yapıya sahiptir. 2019 yılında ortaya çıkan Covid 19 pandemisi turizm sektörünü sekteye uğratmışken ardından 24 Şubat 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı ile sektördeki olumsuz etkiler devam etmiştir. Türkiye'ye en çok turist gelen ülkelerden olan Rusya ve Ukrayna'nın savaş içerisinde olması turizm sektöründe beklentilerin karşılanamama sorununu gündeme getirmiştir.

Turizm sektörü, kargaşa ortamının bedelini ağır ödeyen sektörlerden biridir dolayısıyla turizmin gelişimini sürdürebilmesi için barış ortamına ihtiyaç bulunmaktadır. Barış ortamının sadece turist alan bölgede olması yeterli olmamaktadır, aynı zamanda turist gönderen bölgenin de refah seviyesi önem arz etmektedir (Karabuğa, T.G. vd., 2022: 94).

Savaş sonrası insanların barış ve umut dolu bir dünya arzusuyla beklentileri ve davranışları değişim göstermektedir. Dolayısıyla savaşın gerçekleştiği bölgelerde ilk olarak iç turizm daha sonra dış turizm hareketlerinin canlanmaya başladığı görülmektedir.

2.4.2.1. Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile Turizm İlişkileri

Türkiye pazarında turizm sektöründe en önemli pay Rusya'ya aittir. Türkiye'nin turistik potansiyeli, benzer turistik bölgelere kıyasla Ruslar için her zaman cazip olmuştur. Rusya'da kış mevsiminin uzun sürmesi ve Türkiye'de de turizm sezonunun uzun soluklu olması Rus turistler için çekici tatil imkânları sunmaktadır.

Grafik 9: Türkiye'ye Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı 2019-2023

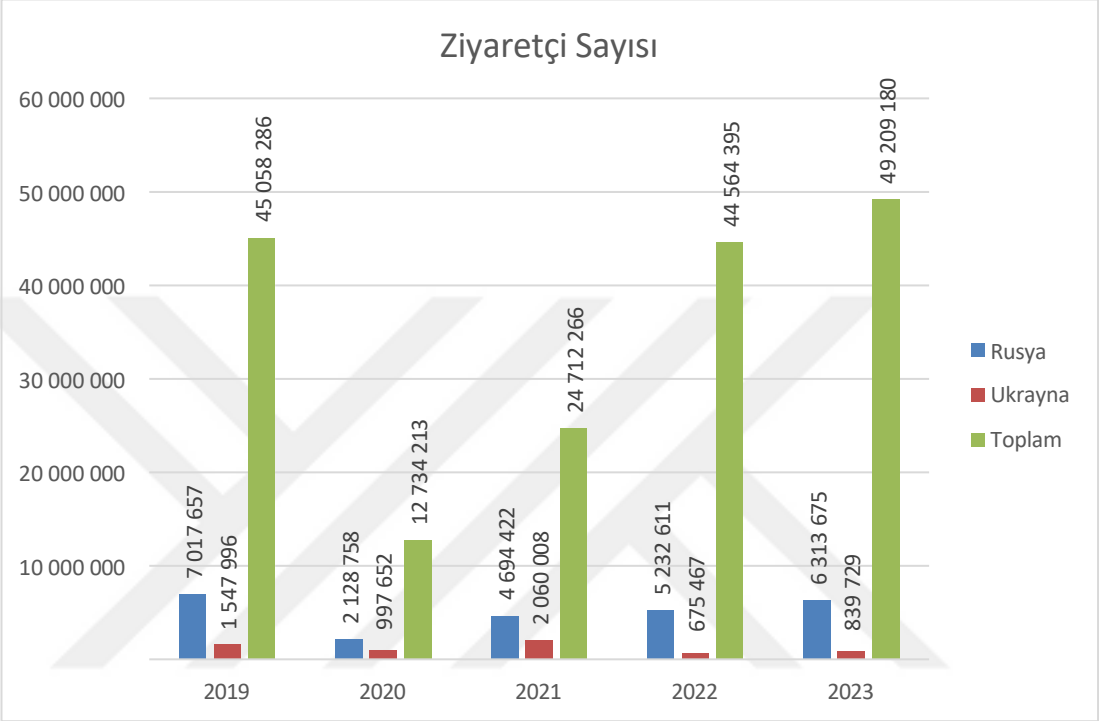

Kaynak: TUIK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'de pandeminin etkilerinin henüz başlamadığı 2019 yılındaki toplam turist rakamlarına tekrar ulaşmak 2023 yılını bulmuştur. Rusya ve Ukrayna olarak incelendiğinde ise 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle başlayan savaş sebebiyle Ukrayna'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında ciddi düşüş olduğu görünmektedir. Rusya için aynı yorumu yapmak mümkün olmasa da savaş yılı olan 2022 ve sonrası 2023 yılında dahi pandemi öncesi 2019 yılındaki ziyaretçi sayılarına ulaşılamamıştır. Ancak yine de 2023 yılında Türkiye'ye en çok ziyaretçi Rusya'dan gelmiştir.

2.4.2.2. Türkiye'nin Turizminde Rusya'nın Yeri

Grafik 10: Türkiye'ye En Çok Ziyaretçi Gelen İki Ülke 2019-2023

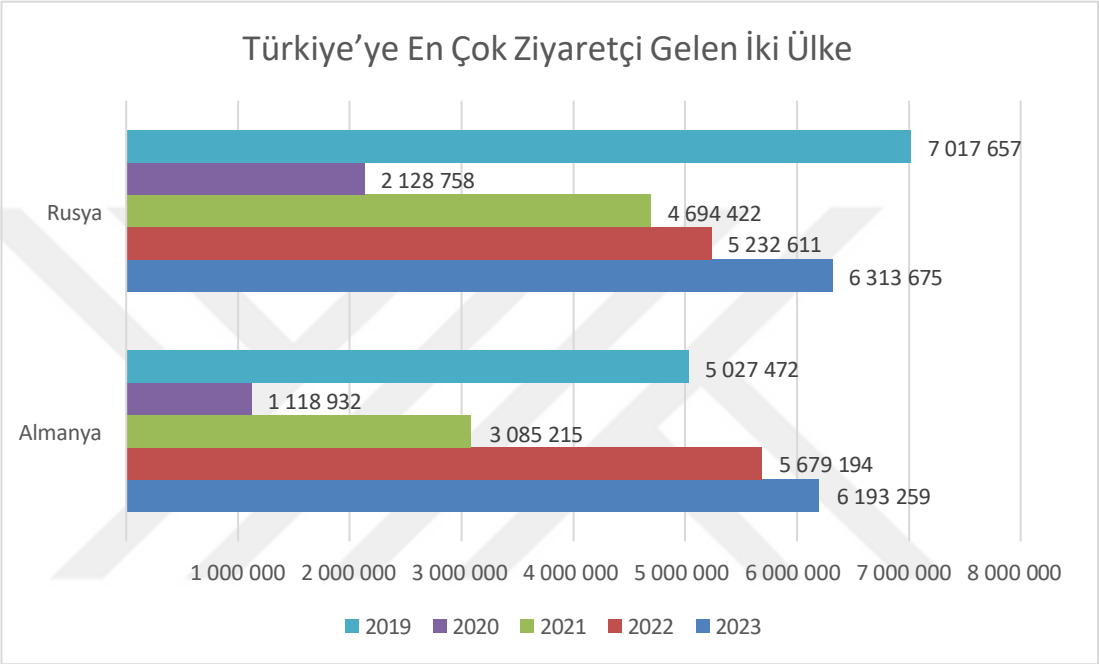

Kaynak: TUIK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'ye en çok turist gelen ülke sıralamasında Rusya ilk sırada gelmektedir ancak son beş yıllık verilere bakıldığında savaşın etkisiyle 2022 yılında Rusya'nın ilk sıradaki yerini Almanya almıştır. Dolayısıyla 2022 yılında Rus turist sayılarındaki azalmayı ve turizm gelirlerinde oluşan kaybı Almanya tolere etmiştir.

Savaş ortamı, turizm sektöründe krize sebebiyet veren bir olaydır. Bireylerin psikolojik ve sosyo-ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşamalarına sebep olmaktadır. Savaş genel anlamda ekonomik refahı azaltmaktadır ve bu dönemde bireyler ilk olarak seyahat harcamalarından tasarruf etmeye başlamaktadır. Dolayısıyla, Rusya ve Ukrayna arasındaki bu savaş Türk turizm sektörünün 2022 yılına dair beklentilerini karşılamamıştır.

Turizm sektörü doğal afet gibi olağanüstü durumları, terör olaylarını, olumsuz siyasi gelişmeleri, güvenlik sorunlarını en az zararla geçirebilmesi için yani bu durumlarda turizm işletmelerinin refaha kavuşabilmesi ve maliyetlerini karşılayabilecek turizm hareketliliğini sağlayabilmesi için yerel halkın turizm hareketlerine yönlendirilmesi ve alternatif turizm çeşitliliği yaratılması gerekmektedir. Yalnızca deniz, kum ve güneş üçlüsü değil sağlık turizmi, ekoturizm, çiftlik turizmi gibi birçok turizm çeşidinin Türkiye'nin farklı bölgeleri için geliştirilmeli ve böylece orta ve uzun vadeli süreçte turizm sektörünün birkaç ülkeye bağlılığı durumunun ortadan kaldırılması sağlanabilmektedir.

2.4.3. Savaşın Dış Ticaret ile İlişkisi

Küreselleşmenin tüm alanlarda etkin bir şekilde yaşandığı günümüz ekonomilerinde dış ticaretin kalkınmaya olumlu etkisi bulunmaktadır. Ülkelerin ekonomik ilişkileri ve bağlantılarının zamanla güçlenmesi neticesinde mal hareketlerinde de bir artış gerçekleşmektedir. Güçlenen bağlantılar ve ekonomik ilişkiler ise malların fiyatlarında meydana gelen değişimler durumunda dış ticarette taraf ülkeleri avantajlı veya dezavantajlı konuma getirebilmektedir (Aslan ve Yörük, 2008: 34).

Dönem dönem ülkeler arasında meydana gelen siyasi krizler, savaşlar ve salgın hastalıklar malların fiyatlarını ve dış ticaretin yapısını değiştirebilmektedir. Örneğin, Mart 2020'de DSÖ tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgını ile birlikte dünya ekonomisi ve ticareti önemli ölçüde etkilenmiştir. Tedarik zincirinde ciddi boyutta etkileri olan bu süreçten sonra Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlaması sorunları başka bir boyuta taşımıştır. 2022 yılının Şubat ayında Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlaması ile pandemi sonrası tahmin edilen dünya ekonomisi ve ticareti yeni bir değişim ile karşı kaşıya kalmıştır. Savaşın tarafları olan Rusya ve Ukrayna'nın jeopolitik konumları itibari ile savaşın dış ticaretteki etki alanı doğrudan ve dolaylı olarak tüm dünyaya yayılmıştır.

2.4.3.1. Başlıca Dış Ticaret Teorileri

Dış ticarete konu olan farklı dış ticaret teorileri bulunmaktadır. Dış ticaret teorileri ülkelerin dış ticaretten kazançlı çıkmaları için hangi malların üretimine yoğunlaşıp ihraç etmeleri gerektiği konusuna ışık tutmaktadır.

Dış ticaret teorilerinden biri Adam Smith'in 1776 tarihli 'Ulusların Zenginliği' adlı eserinde dış ticaretin yapılış nedenlerini açıklamak için öne sürdüğü mutlak üstünlük teorisidir. Bu teoriye göre, serbest ticaret ortamında, bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç etmelidir. Pahalıya üretebildiği malları ise dış ülkeden ithal etmelidir. Örneğin, Rusya doğal kaynaklar ve tarım ürünlerinde mutlak üstünlüğe sahiptir ve bu mallarda ihracatçı konumdadır.

Dış ticaret teorilerinden bir diğeri ise Adam Smith'ten yaklaşık 40 yıl sonra David Ricardo'nun geliştirdiği Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisidir. Bu teoriye göre, bir ülke, diğerine göre hangi malların üretiminde daha yüksek oranda bir üstünlük sahibi ise o mallarda uzmanlaşmalıdır. Teori, daha üstün olduğu alanda üretimde uzmanlaşarak onları ihraç etmesi ve daha yüksek maliyetle üretebildiklerini ise ithal etmesi gerektiği temeline dayanmaktadır. Günümüz dış ticaretinde ülkelerin üretimdeki uzmanlaşmalarında karşılaştırmalı üstünlükleri bulunan mal ve hizmetleri öncelikle tercih ettikleri görülmektedir.

2.4.3.2. Yaptırımların Yansımaları

Rusya ve Ukrayna savaşının başlamasıyla Rusya'ya yönelik birçok yaptırım uygulanmıştır. Savaşın başlamasından iki gün sonra Rusya Merkez Bankasına ait yaklaşık 643 milyar dolarlık döviz rezervinin yaklaşık yarısının dondurulması ve birçok Rus bankasının SWIFT sisteminden çıkarılması gibi yaptırım kararları

alınmıştır (Eğilmez, 2022).

Grafik 11: Dünyada En Çok Yaptırım Uygulanan Ülkeler

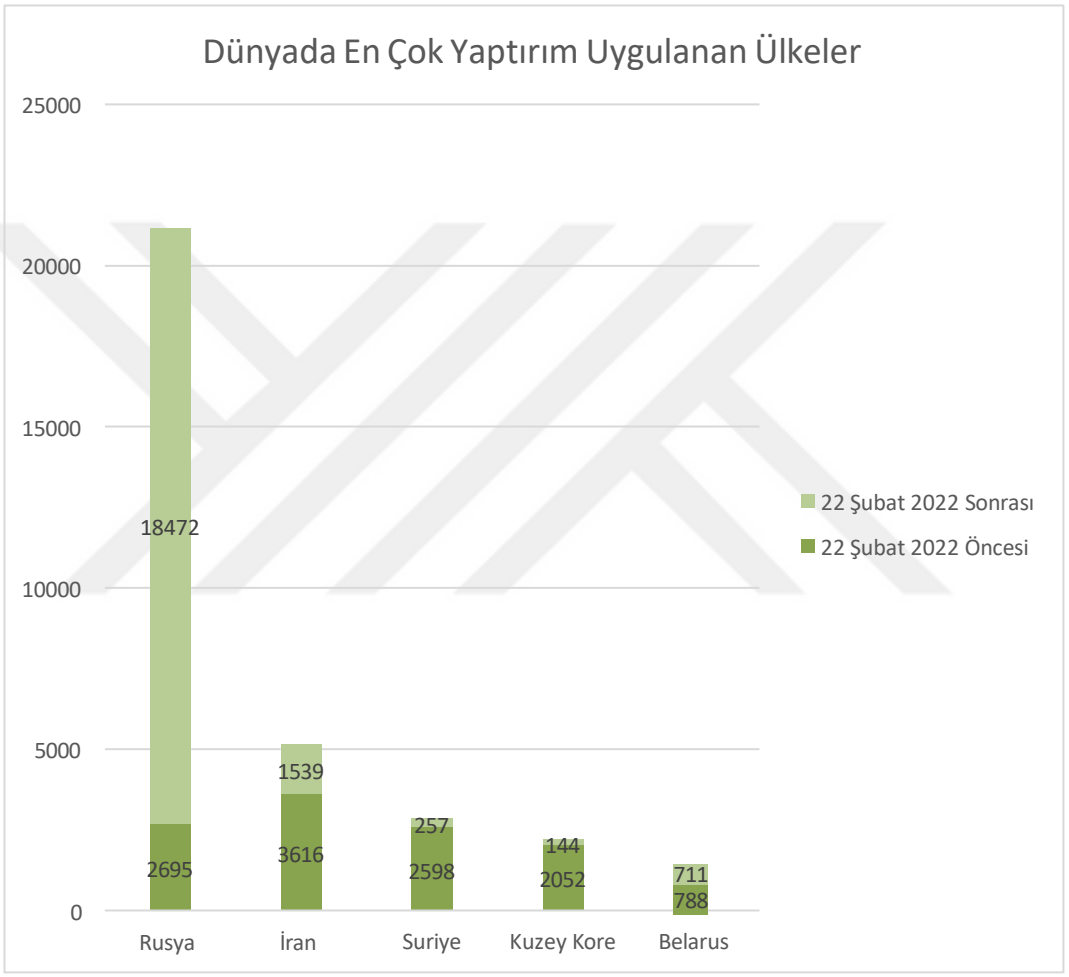

Kaynak: Castellum.ai'dan elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Savaşın ilerlemesi ile birlikte alınan yaptırım kararları sayısı hızla artmıştır. Grafik 11'de görüldüğü üzere 2022 yılı 22 Şubat sonrası Rusya dünyada en çok yaptırım uygulanan ülke olarak konumlanmıştır. IMF, WB, OECD ve UNCTAD savaş ve sonrasındaki yaptırımlar nedeniyle küresel büyüme tahminlerini düşürmüştür.

Olası sonuçlardan biri de savaş ve yaptırımların ticari ilişkilerin yoğun olduğu Türkiye gibi komşu ülkelere etkileridir. Özellikle birçok Rus bankasının SWIFT sisteminden çıkarılması Rus bankaları aracılığıyla maaşını alan hizmet sektöründe uluslararası çalışan kişilerin mağdur olmasına, dış ticarette alışverişin güçleşmesine neden olmuştur.

2.4.3.3. Rusya ve Ukrayna'nın Temel Tarım Ürünlerindeki İhracat Hacmi

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlaması ile gıda güvenliği kritik konulardan biri haline gelmiştir. Savaş, küresel olarak tedarik zincir ağlarında kesintiler meydana getirmiştir. Tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalardan olumsuz etkilenen sektörlerden birisi tarımdır. Tarım, insanların temel ihtiyacı olan beslenmede yer teşkil ettiği için güvenli bir ortamdan sevk edilmesi gerekmektedir. Küresel gıda tedarik zincirinde Ukrayna ve Rusya iki önemli ülkedir (Nelson, 2022).

Grafik 12: Rusya ve Ukrayna'nın Temel Tarım Ürünlerinde Küresel İhracattaki Oranları (2021)

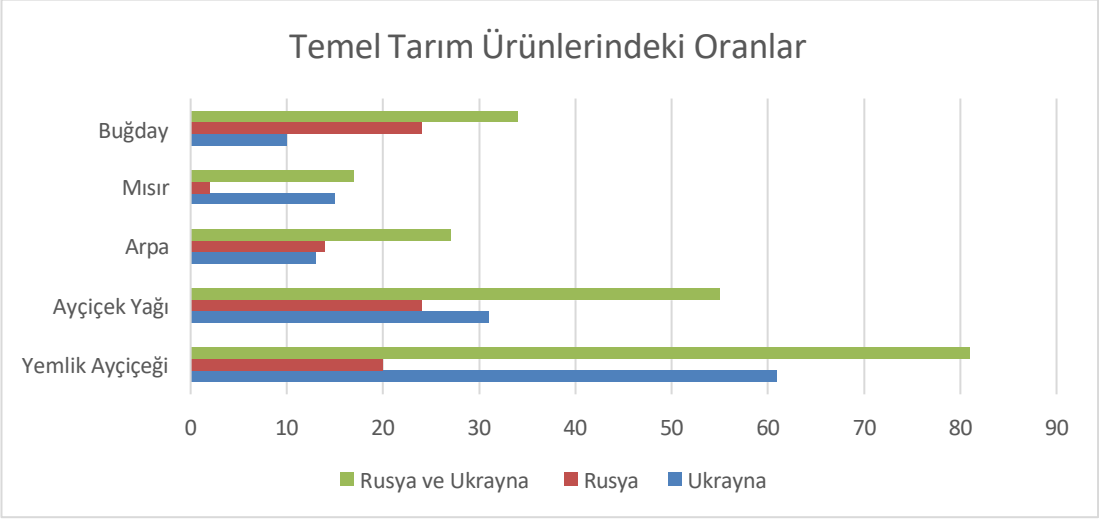

Kaynak: FAO (2022) verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Besi hayvancılığında yem olarak kullanılan Ayçiçek üretiminde Rusya ve Ukrayna toplamda %81 gibi ciddi bir orana sahiptir. Bu iki ülkenin, dünyanın önemli tahıl üretim alanlarına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.3.4. Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye'de dış ticaret hacmi sürekli bir artış eğiliminde olmasına karşın ithalat ihracattan daha hızlı artmaktadır ve fark giderek açılmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret dengesinde bir iyileşme sağlanamamaktadır. Grafik 13'te görüldüğü üzere dış ticaretteki dengenin pandemi dönemi olan 2020 yılı ve 2022 yılında olan savaş döneminde daha da bozulduğu görülmektedir.

Grafik 13: Türkiye'de Dış Ticaret 2019-2023

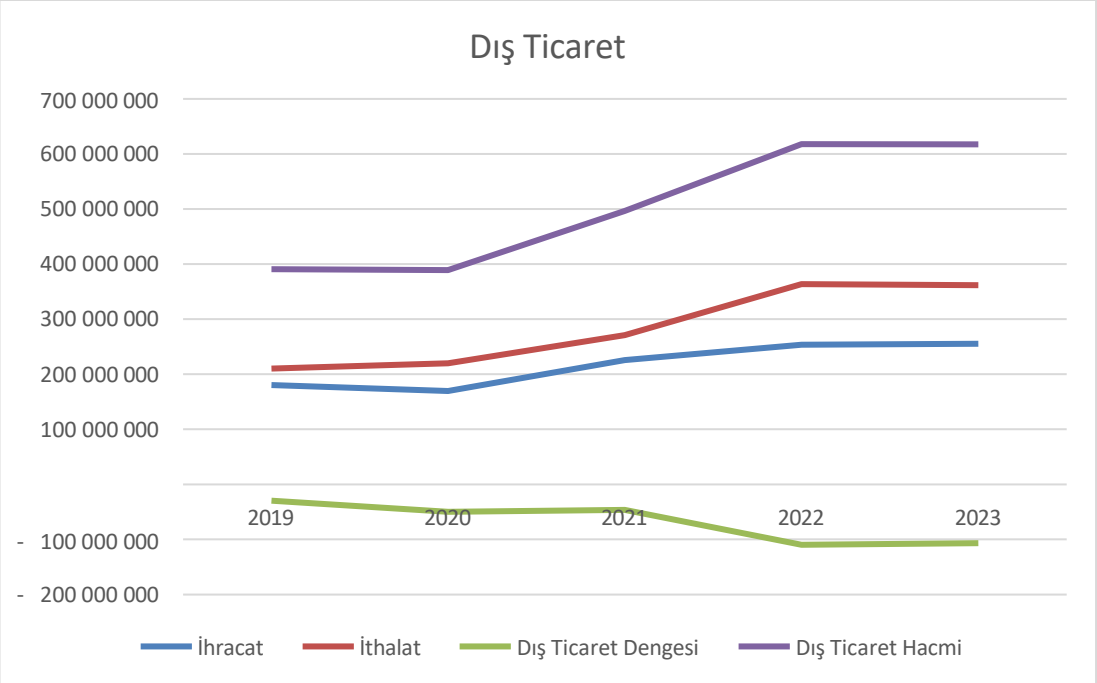

Kaynak: TÜİK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 14: Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri

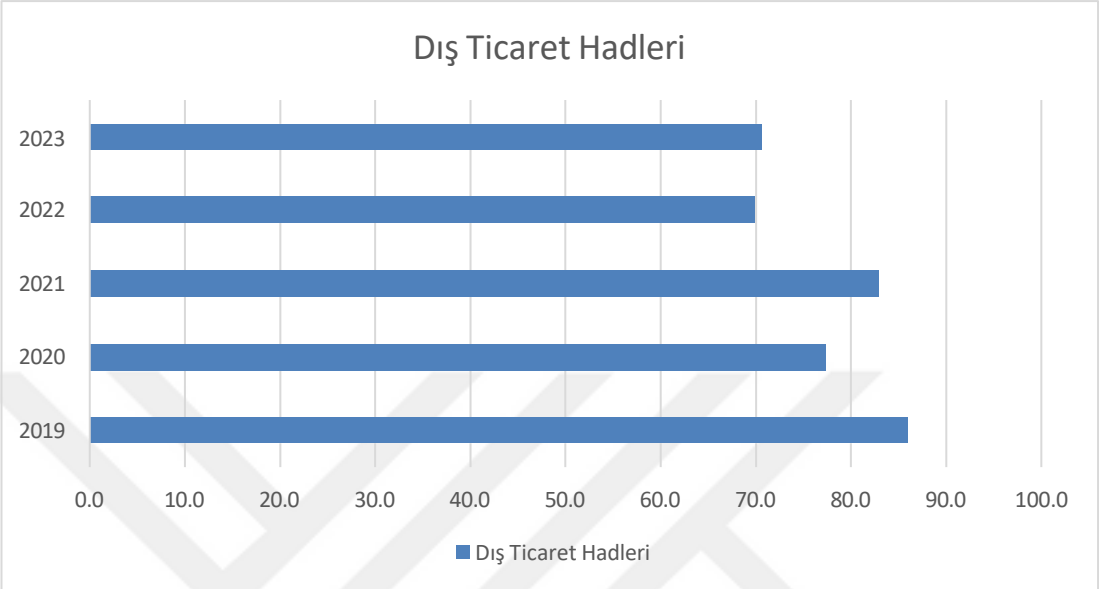

Kaynak: TÜİK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin dış ticaret hadleri de düşmektedir. Dış ticaret hadleri bir ülkenin ithal ve ihraç ettiği malların fiyatlarında ortaya çıkan değişmeler dolayısıyla dış ticaretten sağladığı kazanç ya da uğradığı kayıpları ölçmeye yarayan bir ölçüdür. İhracat değer endeksinin ithalat değer endeksine bölünüp, çıkan sonucun 100 ile çarpılması ile hesaplanmaktadır (Eğilmez, M., 2022).

Bu dış ticaret haddi değeri 100'ün üzerindeyse ülke dış ticaretten kazançlı çıkıyor, 100'ün altındaysa zararlı çıkıyor demektir. Grafik 14'te dış ticaret hadleri sürekli 100'ün altında seyretmektedir. 2020 pandemi döneminde ve 2022 savaş döneminde daha da düştüğü görülmektedir ve dış ticaretten giderek daha fazla zarar veriliyor anlamına gelmektedir. Değerin 100'e doğru yaklaşma söz konusu olduğunda ülke dış ticarette toparlanıyor olarak yorumlanmaktadır.

2.4.3.5. Türkiye'nin Rusya'ya İhracatı

Grafik 15: Türkiye'nin Rusya'ya İhracatı (Milyon USD)

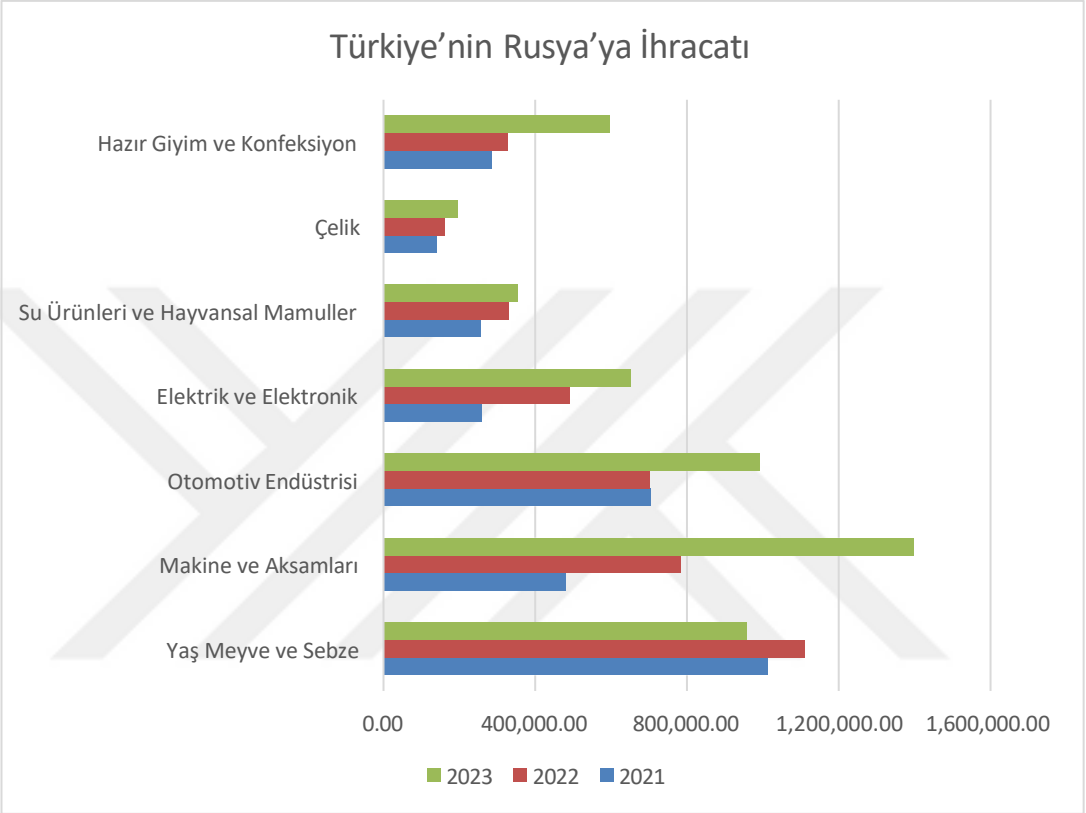

Kaynak: TİM verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 15'e bakıldığında savaş yılı 2022 ve sonrası 2023 yılında yaş meyve ve sebze hariç her sektörde ihracatta artış gerçekleşmiştir. En yüksek artış makine ve aksamlarında gerçekleşmiştir. Makine ve aksamlarındaki talep artışı savaş ile ilişkilendirilebilir.

2.4.3.6. Türkiye'nin Rusya'dan İthalatı

Grafik 16: Türkiye'nin Rusya'dan İthalatı (Milyon USD)

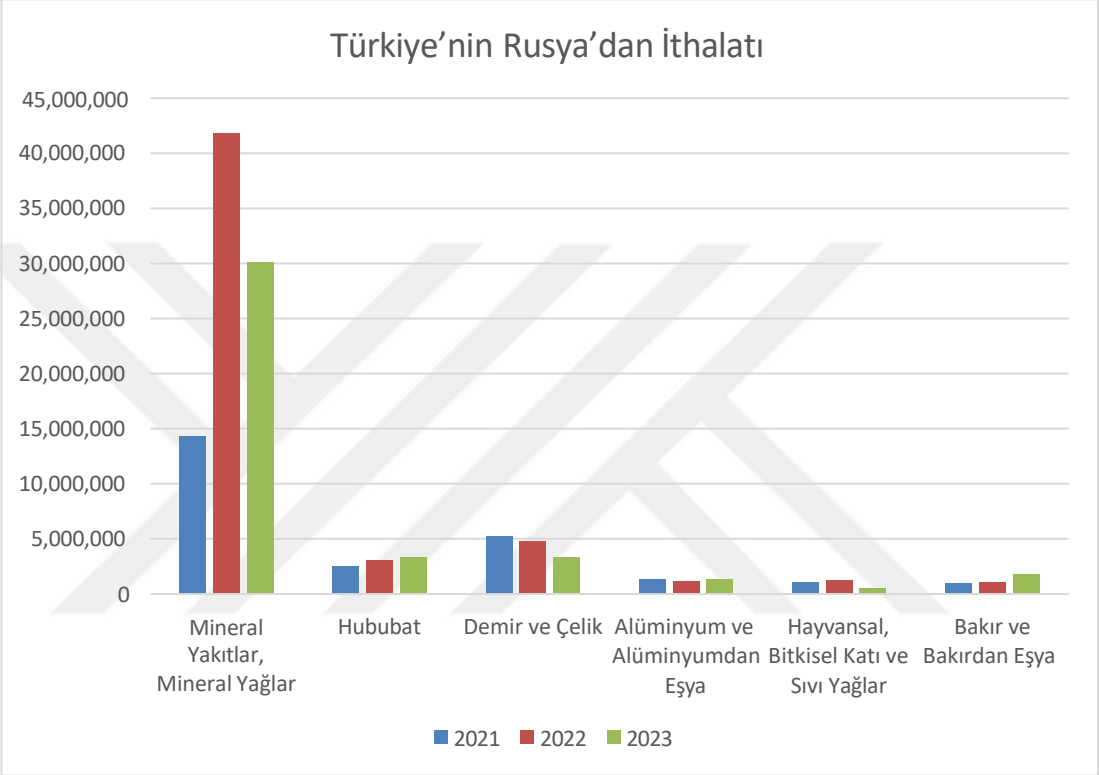

Kaynak: Trademap,org'dan elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin Rusya'dan ithalatında mineral yakıtlar ve mineral yağlar ön plandadır. Savaş dönemi olan 2022 yılında Rusya'ya karşı yaptırımlara rağmen Türkiye'nin tarafsız kalmasıyla mineral yakıtlar ve mineral yağlardaki ithalatta ciddi artış gerçekleşmiştir.

2.4.3.7. Türkiye'nin Ukrayna'ya İhracatı

Grafik 17: Türkiye'nin Ukrayna'ya İhracatı (Milyon USD)

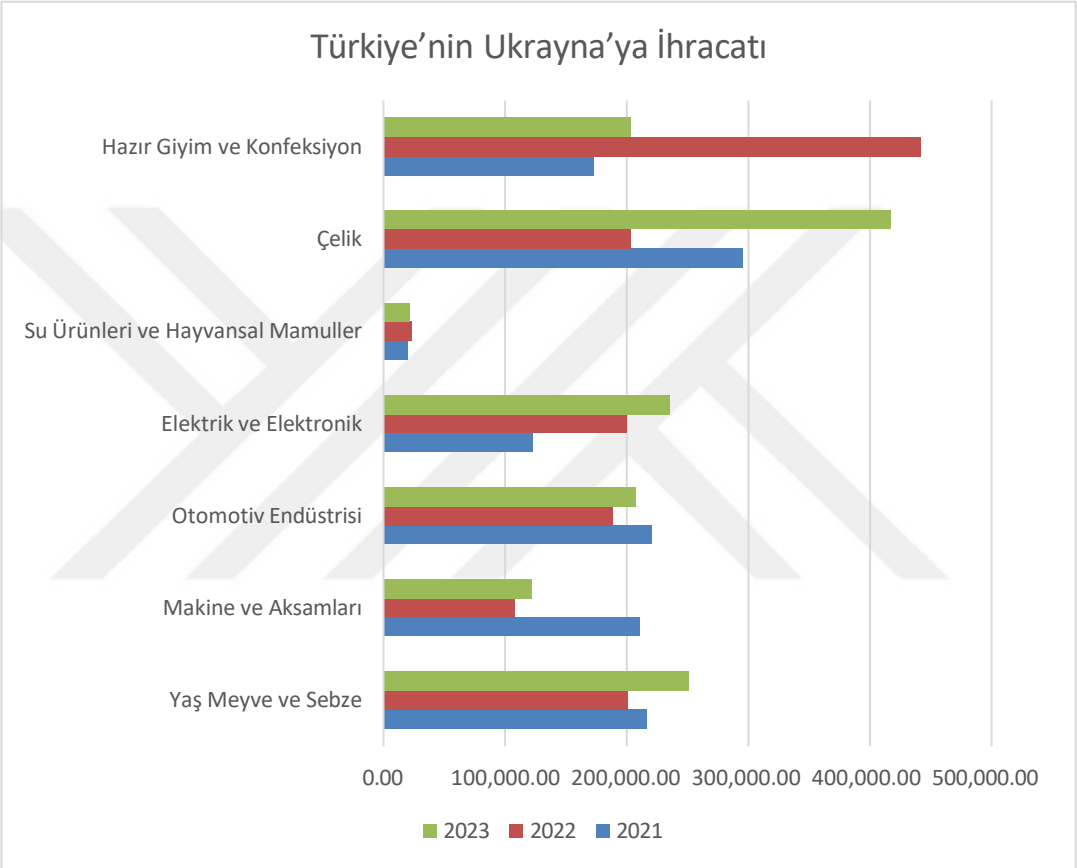

Kaynak: TİM verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 16'daki veriler incelendiğinde 2022 savaş yılında, savaşın saldırıya uğrayan tarafı olan Ukrayna'da temel ihtiyaç olan hazır giyim ve konfeksiyon sektöründeki talep artışı dikkat çekmektedir. Diğer bir göze çarpan artış ise elektrik ve elektronik sektöründe olmuştur. İhracatta en fazla düşüş makine ve aksamlarında gerçekleşmiştir.

2.4.3.8. Türkiye'nin Ukrayna'dan İthalatı

Grafik 18: Türkiye'nin Ukrayna'dan İthalatı (Milyon USD)

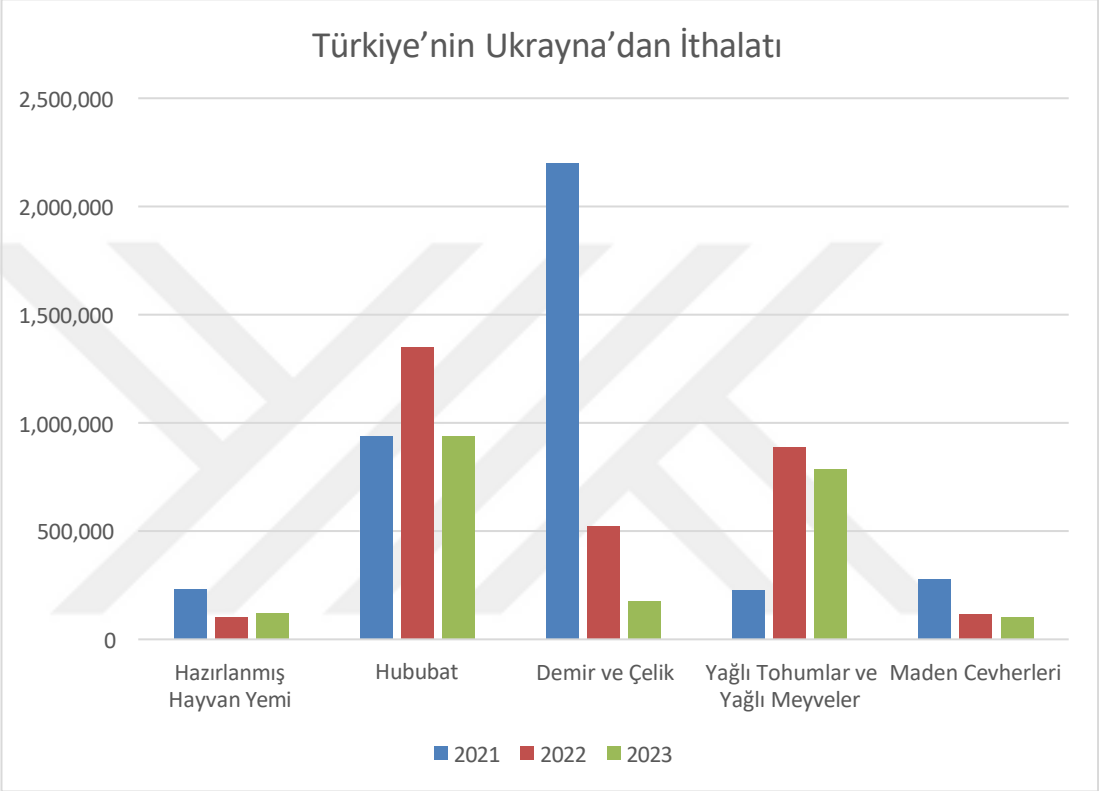

Kaynak: Trademap,org'dan elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ukrayna'dan en fazla ithalat yapılan sektör demir ve çelik sektörü iken 2022 yılında savaşla birlikte bu sektördeki ithalatta ciddi azalma olmuştur. Türkiye'nin hububat ve yağlı tohumlardaki ithalatı ise savaş döneminde artış göstermiştir.

2.4.3.9. Savaşın Türkiye-Rusya Dış Ticaretine Etkileri

Türkiye ile Rusya arasında ekonomik ilişkiler Cumhuriyetin kuruluş sürecine kadar uzanmaktadır. Aşağıdaki grafik 13'te görüldüğü gibi 2019-2022 arasında Türkiye Rusya'ya karşı her yıl dış ticaret açığı vermiştir.

Grafik 19: Türkiye'nin Rusya ile Dış Ticareti (Milyar Dolar)

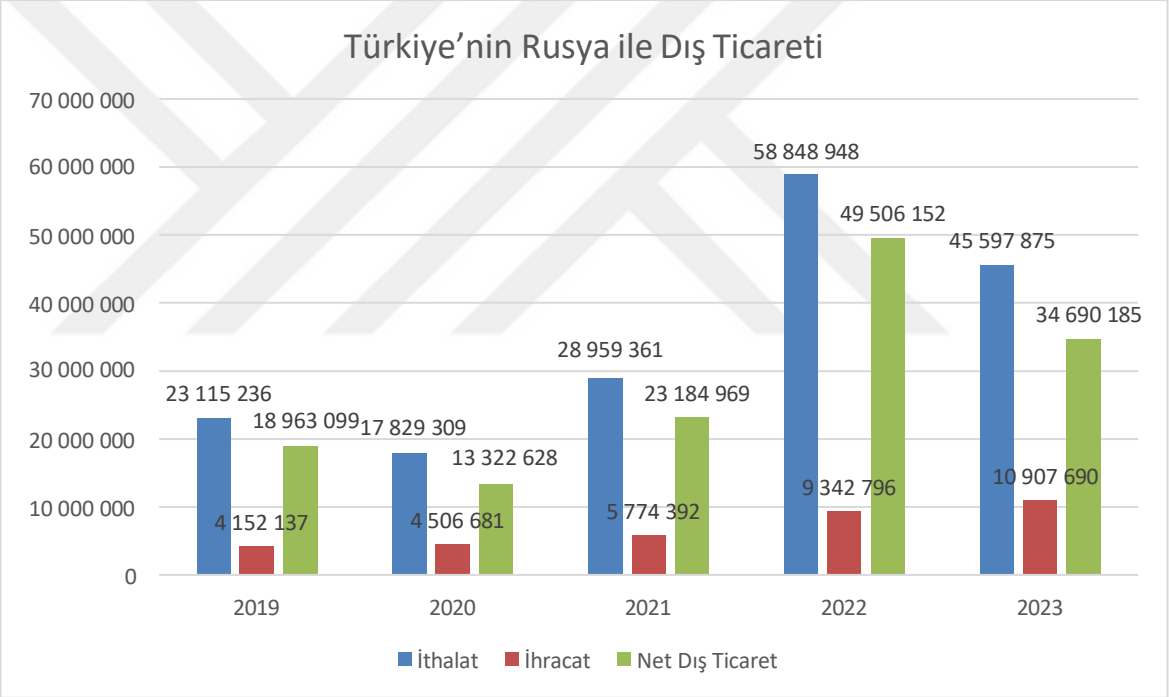

Kaynak: TÜİK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Rusya ile olan ticarette özellikle ithalatta ciddi değişikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Covid-19 pandemisinin ortaya çıktığı 2020 yılı ve Rusya-Ukrayna savaşının başladığı 2022 yılındaki dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Bu süreçte en dikkat çekici değişikliğin 2022 yılında Türkiye'nin Rusya'dan ithalatında meydana gelen artış olduğu görülmektedir. 2022 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret Türkiye

aleyhine 49,5 milyar dolar ile en yüksek değerine ulaşmıştır. Rusya zamanla ithalat tarafında Türkiye için ilk sırada yer alan en önemli ticaret partneri konumuna gelmiştir.

Türkiye'nin 2021, 2022 ve 2023 yıllarında en fazla ihracat yaptığı ülke Almanya olmuştur. ABD ise ihracatta ikinci sırada yer almıştır. 2021 yılında İngiltere en fazla ihracat yapılan üçüncü ülke olmasına karşın 2022 ve 2023 yıllarında üçüncü sırada Irak yer edinmiştir. Dış ticaretteki bu çeşitlilik Rusya-Ukrayna savaşı bağlamında Türkiye açısından önemlidir.

Tablo 3: Türkiye'nin Toplam İthalat ve İhracatında Rusya'nın Payı (%)

	İthalat	**İhracat**
2019	11,0	2,3
2020	8,1	2,7
2021	10,7	2,6
2022	16,2	3,7
2023	12,6	4,3

Kaynak: TÜİK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin Rusya ile olan dış ticaretinde ithalatın payı 2020 yılında pandemi sebebiyle düşüş eğilimi gösterse de sonraki yıllarda ithalattaki pay artmıştır özellikle savaşın başlangıç yılı olan 2022'de ivme kazanmıştır. Türkiye'nin Rusya ile olan dış ticaretinde ihracatın payının düzenli bir artış gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.4.3.10. Savaşın Türkiye-Ukrayna Dış Ticaretine Etkileri

Türkiye ve Ukrayna ilişkileri, tarih boyunca köklü ve çeşitli alanlarda gelişen bir dostluk ve iş birliği temeline dayanmaktadır. Ancak 2022 yılında Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş hali, Türkiye ve Ukrayna ilişkilerini karmaşık dinamikler çerçevesinde etkilemiştir. Ukrayna ve Rusya savaşı boyunca Türkiye tarafsız bir uluslararası siyaset politikası izlemiştir. Netice olarak Türkiye'nin Ukrayna ile olan iş birliği savaş haline rağmen hem diplomatik hem de ekonomik alanlarda devam etmiştir.

Grafik 20: Türkiye'nin Ukrayna ile Dış Ticareti (Milyar Dolar)

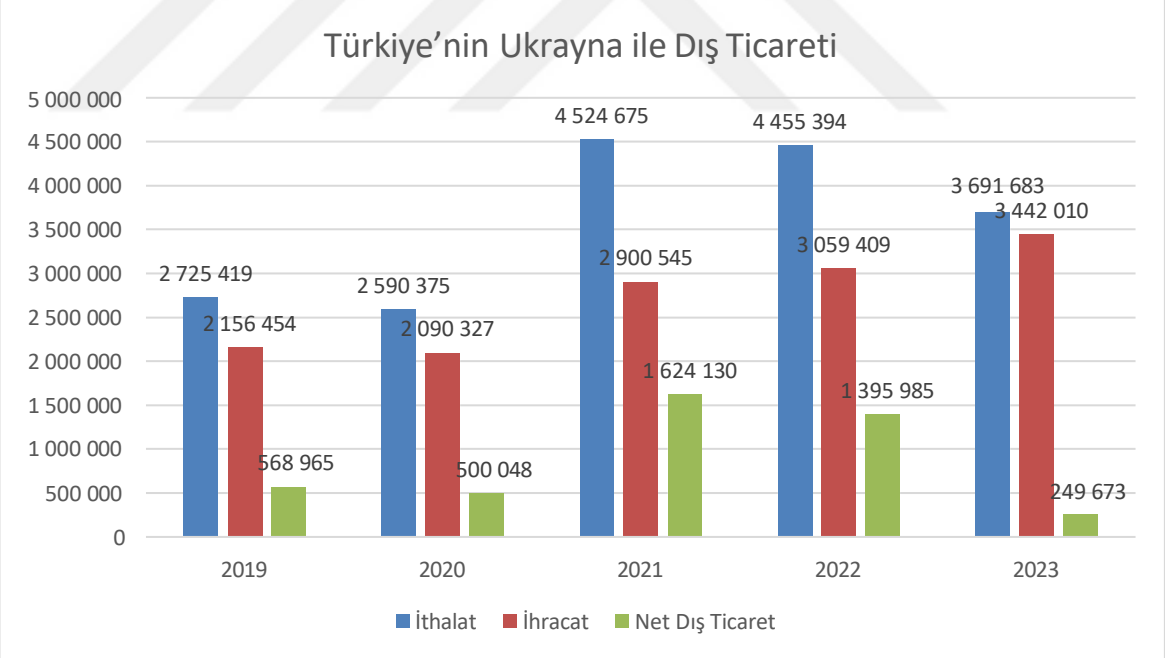

Kaynak: TÜİK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ukrayna ile olan ticarette savaşın başlangıç yılı olan 2022'de Türkiye'nin

ithalatı azalsa da ihracatta artış yaşanmıştır. Takip eden yıl 2023'te ithalattaki düşüş daha fazla olmuş ve ihracat yine artmıştır. Rusya ile ithalatın düşmesi ve ihracatın artması ile net dış ticarette iyileşme gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Türkiye'nin Toplam İthalat ve İhracatında Ukrayna'nın Payı (%)

	İthalat	İhracat
2019	1,3	1,2
2020	1,2	1,2
2021	1,7	1,3
2022	1,2	1,2
2023	1,0	1,3

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilmiştir.

Türkiye'nin Ukrayna ile olan dış ticaretinde ithalatın payı savaş sonrası açılma döneminde artış göstermiş ve savaş sonrası 2023 yılında az bir düşüş yaşamıştır. İhracat ise savaş döneminde dahi durağan kalmıştır.

3. BÖLÜM – SEÇİLMİŞ ŞİRKET VERİLERİ İLE BİR İNCELEME

3.1. Şirket Hakkında

Lindsay Sulama San. Tic. A.Ş. Hakkında Genel Bilgi:

Lindsay, 1955'ten itibaren sulama ve su yönetimi çözümlerine öncülük eden bir firmadır. Lindsay, Amerikan asıllı global bir şirkettir. Lindsay Sulama Türkiye'deki varlığını yaklaşık 10 yıldır sürdürmektedir. Tarım araç ve ekipmanları sektöründe yer alan Lindsay Sulama, pivot sulama sistemleri üretmektedir.

Şekil 2: Lindsay Global Konumları

Kaynak: Lindsay.com

Lindsay Sulama, Tekirdağ'da bulunan Avrupa Serbest Bölgesindeki fabrikasında pivot üretimi yapmaktadır. Ürettiklerinin %90'ını dış pazara ihraç etmektedir. Rusya ve Ukrayna ile ihracat faaliyeti bulunması sebebiyle bu şirket örnek

olarak seçilmiştir.

24 Şubat 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşının şirket üzerinde ciddi etkileri olmuştur.

3.2. Şirketin Satış Verileri

Grafik 21: Lindsay Sulama'nın Rusya ve Ukrayna'ya Pivot Satışları

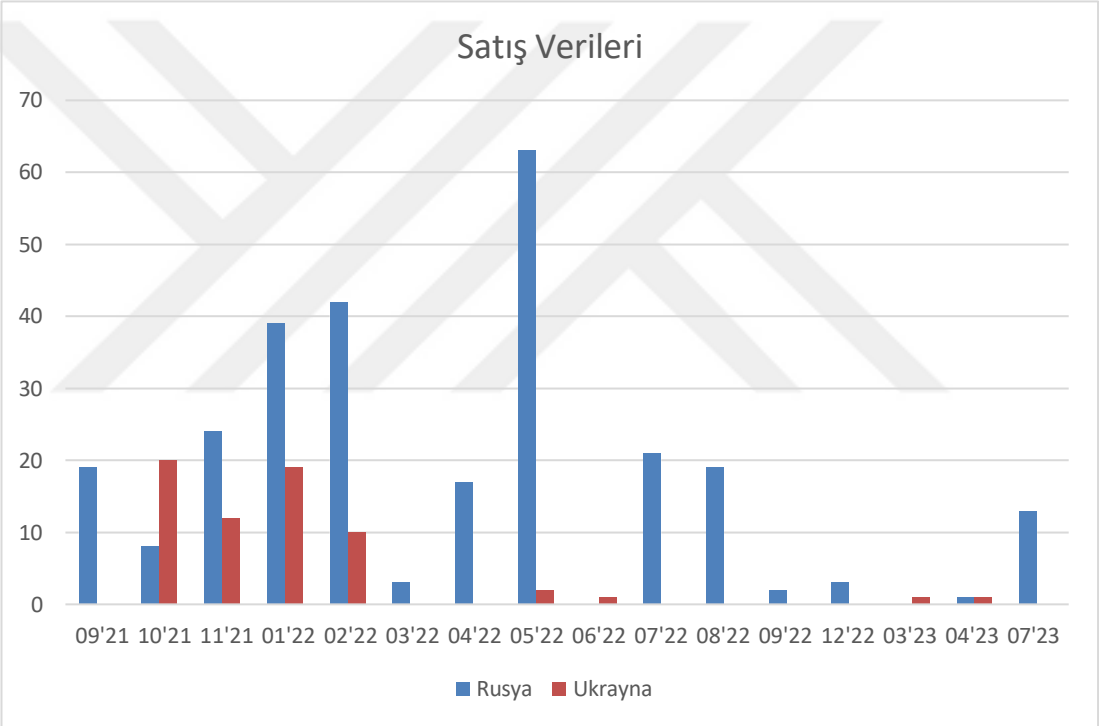

Kaynak: Lindsay Sulama San. Tic. A.Ş. verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 15'te görüldüğü gibi savaştan önce Rusya ve Ukrayna'ya genellikle her ay satış yapan Lindsay Sulama, 2022 yılı Şubat ayında savaşın başlamasıyla saldırıya uğrayan Ukrayna tarafına gerçekleşen satışlarda ciddi düşüş yaşamıştır. 2022 Şubat ayı için 30 adet pivot siparişi veren Ukrayna, savaşın başlamasını takiben şubat ve mart ayında 30 adet siparişin 20 tanesini iptal etmiştir. Ukrayna'ya karşı Rusya savaş

hâline rağmen 2022 yılında pivot ithalatıyla tarıma yatırımını sürdürmüştür, 2022 yılı Mayıs ayında Rusya'ya yapılan yüksek satış rakamı dikkat çekmektedir.

3.3. Şirketin İstihdam Verileri

Grafik 22: Lindsay Sulama Çalışan Sayıları

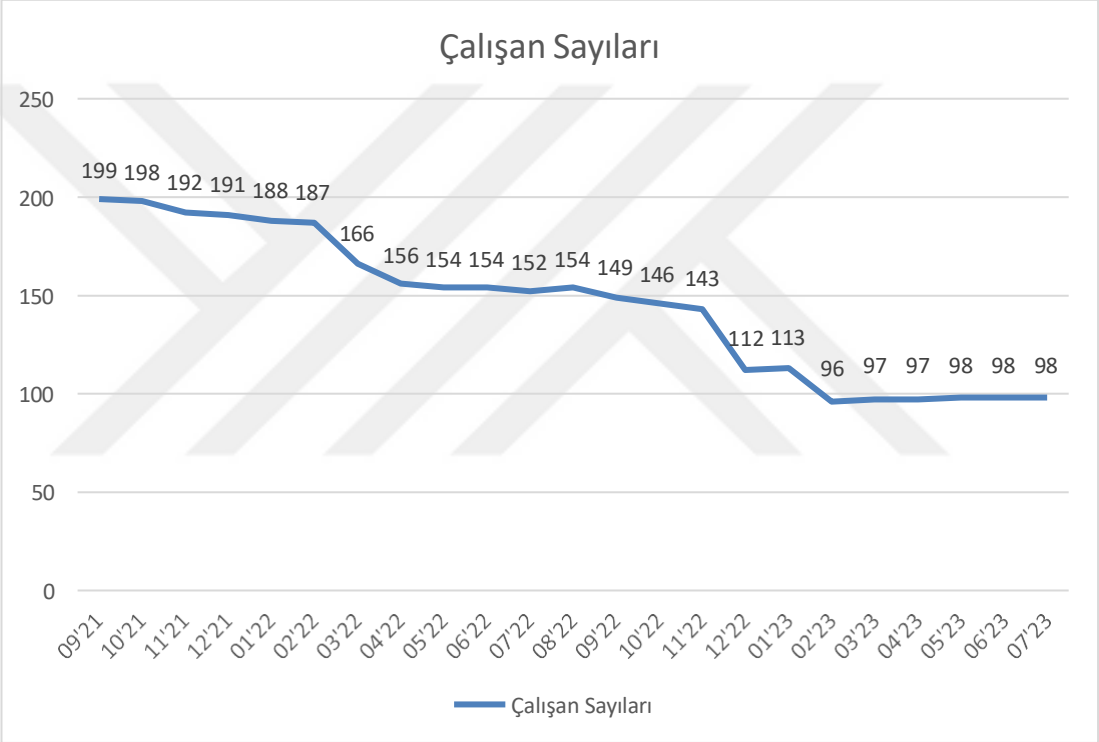

Kaynak: Lindsay Sulama San. Tic. A.Ş. verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 16'daki veriler ışığında söylenebilmektedir ki 24 Şubat 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşıyla birlikte şubat ayı ve sonrası Lindsay Sulama çalışan sayılarında sürekli ve hızlı düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşteki asıl etken Lindsay Sulama'nın ihracat yaptığı Ukrayna'nın pivot siparişlerindeki azalma olmuştur. Savaşın devam ettiği 2023 yılında Rusya'nın da talep düşüşünün beraberinde ve savaş koşullarında Lindsay Sulama'nın istihdam kapasitesi yarıya düşmüştür.

3.4. Şirketin Satışlardan Elde Ettiği Gelirine Dair Veriler

Grafik 23: Lindsay Sulama Geliri (Aylık, USD)

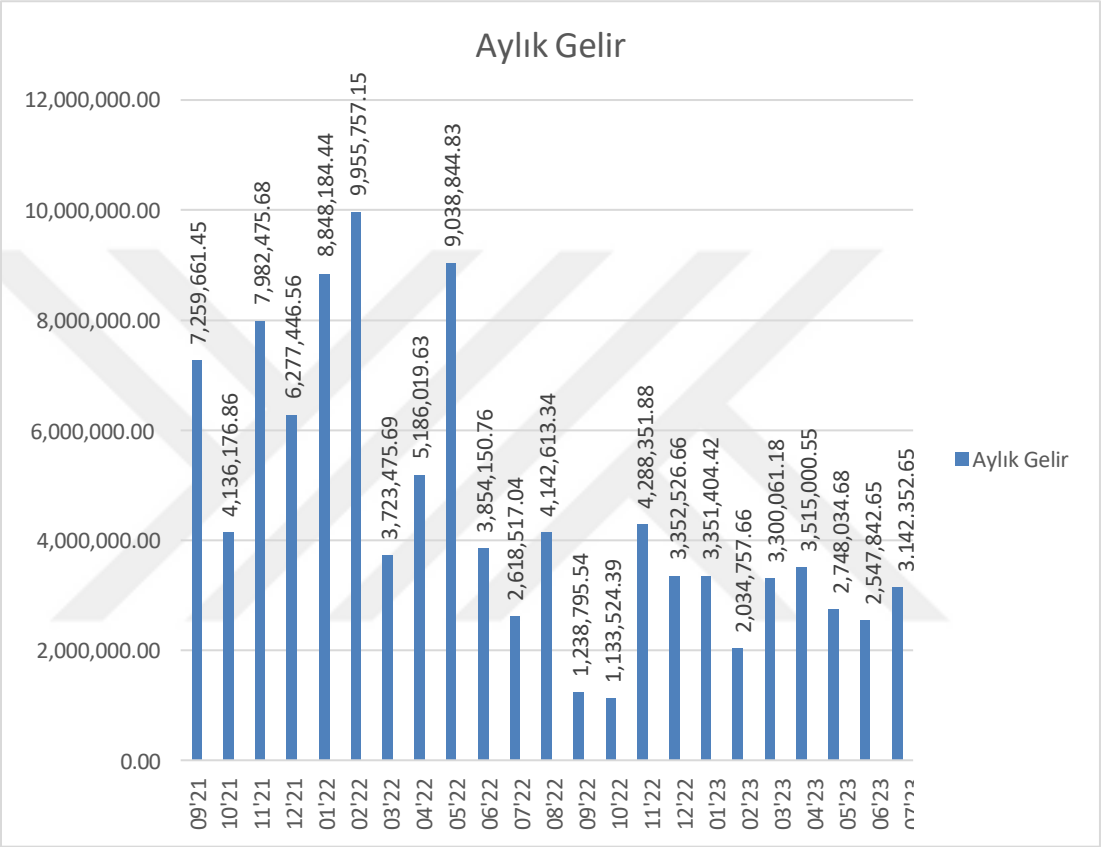

Kaynak: Lindsay Sulama San. Tic. A.Ş. verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

2022 yılının şubat ayında savaşın başlamasını takiben mart ayında Rusya ve Ukrayna'ya pivot sulama sistemi satışlarının düştüğünü hatta Ukrayna'ya yapılan ihracatın durduğunu grafik 21'de görmekteyiz. Satış verilerine doğru orantılı olarak mart ayında aylık gelirde de düşüş yaşandığı görülmektedir. Yine benzer şekilde Rusya ve Ukrayna'ya hiç ihracat yapılmadığı 2022 yılının ekim ayında da grafik 23'te aylık gelirin en düşük seviyede olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Savaşlar ekonomiyi farklı şekillerde etkilemektedir. Küreselleşmenin hâkim olduğu dünya ticaretinde iki ülke arasında yaşanan sorun diğer ülke ekonomileri üzerinde de etki yaratmaktadır. Rusya ve Ukrayna arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlıklar Şubat ayı sonlarında sıcak savaşa evrilmiştir. Çalışmada, Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye ekonomisine yansımaları birçok farklı kaynaktan elde edilen veriler ile ele alınmış ve yorumlanmıştır. Bu bölümde çalışmanın bulgularına yer verilmiştir.

Ukrayna ve Rusya savaşı boyunca Türkiye tarafsız bir uluslararası siyaset politikası izlemiştir. Türkiye savaşın aktif taraflarından biri olmamasına rağmen ortaya çıkan savaş ekonomisi koşullarından etkilenmiştir. Savaş yılları süresince öncelikle ele alınan konu dış ticaret hacminde meydana gelen daralmalar olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada da dış ticaret verilerine ulaşılmış ve değerlendirilmiştir. Savaş sonrasında Rusya'ya karşı daha önce benzerine rastlanmamış yaptırımlar uygulanmasına rağmen Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi son yıllardaki trendin üzerinde bir oranda artmıştır. Ancak yine de savaş döneminde lojistik sektöründe sıkıntılar yaşanmıştır, savaş nedeniyle yolda kalan tırlar, enerji fiyatlarındaki artışla birlikte taşımacılıkta artan maliyetler buna örnek verilebilir. Savaş sonrasında Ukrayna ve Türkiye'nin ticaret ilişkilerinde ise durum şöyledir, Türkiye'nin Ukrayna'dan ithalatı azalmasına karşın ihracatı artmıştır. Bunu işgal durumundaki ülke konumunda olan Ukrayna'nın üretim faaliyetlerindeki aksamaların varlığından dolayı iç talebini dışarıdan karşılıyor olması ile ilişkilendirmek mümkündür.

Türkiye enerji ve gıdada Rusya ve Ukrayna'ya bağımlı bir ülke konumundadır. Bu bağımlılık durumunu en az indirmek önem arz etmektedir. Türkiye enerjide, tarımda ve turizmde kendi kendine yetebilen bir ülke konumuna gelebilmek için çeşitli reformlar yapmalıdır. Enerji sektöründe yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşüm hızlandırılmalı ve AB'nin sıfır karbon hedefine ayak uydurabilmek adına yeşil

enerjiye yatırım yapılmalıdır. Turizm sektöründe savaş sebepli yaşanabilecek talep düşüşlerini en aza indirebilmek için ise iç turizmi çeşitlendirmek gerekmektedir. Kültürel değerlere sahip çıkarak ve doğal alanları koruyarak kültür turizmi ve yayla turizmi gibi turizm çeşitlerini yaygınlaştırmak önem arz etmektedir. Ayrıca öğrencilerden emeklilere kadar nüfusun her kesimine yönelik özel turizm projeleri geliştirmek ülkenin turizm sektöründe yaşayabileceği olası gelir kaybını önleyebilecektir.

Bu çalışmanın sonunda seçilen bir şirkete yer verilerek, Türkiye'nin genel ekonomik çerçevesine bakıldıktan sonra ayrıca küçük bir firma bazında savaşın etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Savaşı takiben firmanın özellikle Ukrayna'ya satışlarının düştüğü ve buna bağlı olarak gelirinin azaldığı görülmüştür. Ek olarak savaş sonrası firmanın istihdamında da azalmalar yaşandığı gözlemlenmiştir. Küçük firmaların bu olumsuz koşulları yaşamamaları için ihracat pazarlarını çeşitlendirmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak savaşın yol açabileceği olumsuz koşullardan en az zararla çıkabilmek için özellikle gıdaya erişebilirlikte zorluklar yaşanmaması adına Türkiye tarım sektörünün gelişimini desteklemeli, tarımda inovasyonlar yapmalıdır. Hala vahşi sulama yöntemi ile üretimine devam eden birçok çiftçi bulunmaktadır, vahşi sulama yerine modern sulama sistemleri örneğin damlama veya pivot sulama sistemleri gibi yenilikler takip edilmelidir. Yapısal değişimler gerçekleştirilmedikçe Türkiye ekonomisinin kırılgan yapısının değişme şansı yoktur.

KAYNAKÇA

Aktürk, Ş. (2022). Sebepleri ve sonuçlarıyla Rusya'nın Ukrayna'yı işgali. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sebepleri-ve-sonuclariyla-rusya-nin-ukrayna-yi-isgali/2512248 (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

Aslan, N. Ve Yörük, D. (2015). Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 33- 69.

Bahar, O. & M. Kozak (2008), Turizm Ekonomisi (2. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.

Batbaylı, Şule ve Yardımcı, M. Can ve Bağcı, Erdem. (2023) Enerji Ekonomisi ve Uygulamaları. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 191.

Battır, O., & Yiğittepe, L. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşında Yaptırımlar ve Enerji Güvenliği; Karşılıklı Ekonomik Bağımlılıklar Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30 (3), 549-573.

B. H. L. Hart, İkinci Dünya Savaşı Tarihi, Çev. Kerim Bağrıaçık, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 2015, s. 31-32.

Brohman, J. (1996). New Directions in Tourism for Third World Development. Annals of Tourism Research, 23(1), 48-70.

Can, H., (2017). Yenilenebilir Enerjinin Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, Türkiye.

Can, H. and Korkmaz, Ö. (2020), "The relationship between renewable energy consumption and economic growth: The case of Bulgaria", International Journal of Energy Sector Management, Vol. 13 No. 3, pp. 573-589. https://doi.org/10.1108/IJESM-11-2017-0005

Colgan, J. D. (2013). Petro-Aggression. Cambridge: Cambridge University Press.

Çalışkan, M. (2019). Hybrid Warfare Through The Lens Of Strategic Theory. Defense & Security Analysis, 35(1), 40-58.

Dağı, Zeynep, Rusya'nın Dönüşümü. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2002.

Demir, Gülten. Makro Ekonomi'ye Giriş. İstanbul: Beta Yayınları, 1993.

Demir O, Gültekin G.Ç., Uzundumlu A.S. (2023). The place and importance of agriculture in the Turkish economyJournal of Animal Science and Economics, 2 (2), 62-69.

Dinçsoy, E. E., Doğan, M. A. (2023). Taking Off to Economic Growth and Uncovering the Impact of Electricity Consumption on Regional Development: Case Study for Cities With Airports in Türkiye. In: M. Okur Dinçsoy & H. Can (eds.), Optimizing Energy Efficiency During a Global Energy Crisis, pp. 36-50. IGI Global.

Dinçsoy M. O., Can H. (2023) The relationship of renewable energy generation, renewable energy consumption, and economic growth: The case of Turkey. In: M. Okur Dinçsoy & H. Can (eds.), Optimizing Energy Efficiency During a Global Energy Crisis pp 65–74. IGI Global. https://doi.org/10.4018/979-8-3693-0400-6.ch005

Dinler, Z., 1996, Tarım Ekonomisi, 4. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 366.

Eğilmez, M., (2022). Dış Ticarette Durum Parlak Görünmüyor. https://www.mahfiegilmez.com/2022/11/ds-ticarette-durum-parlak- gorunmuyor.html, (Erişim Tarihi: 21.05.2024).

Eğilmez, M., (2022). Ukrayna Savaşının Ekonomik Etkileri: Güncel Değerlendirme. https://www.mahfiegilmez.com/2022/03/ukrayna-savasnn-ekonomik-etkileri.html, (Erişim Tarihi: 27.03.2023).

Eğilmez, M., (2023). Enflasyon Nasıl Oldu da Düştü? https://www.mahfiegilmez.com/2023/01/enflasyon-nasl-oldu-da-dustu.html (Erişim Tarihi: 21.05.24).

EPDK. (2018). Doğal Gaz Piyasası 2017 Yılı Sektör Raporu. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi.

EPDK (2023). 2022 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor- raporu (Erişim Tarihi: 08.05.24).

ETKB (2023). Petrol. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-petrol (Erişim Tarihi: 10.05.24)

Gray, C., 2008. The Charter Limitations on the Use of Force: Theory and Practice. Lowe V, Roberts A. Welsh J. Zaum D (edt.) The United Nations Secutiy

Council and War: Evolution of Thought and Practice since 1945. New York: Oxford University Press. (86-98).

Gündüzöz, İlker ve Can, H. Hasan. (2015). Türkiye'de Enerji Güvenliği Çerçevesinde Belediyelerin Rolleri, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 27-47.

Güneş, M. ve Arslan, T. (2018). Enerji Bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye Üçgeni ve Doğu Akdeniz Alanı. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (7), 32-60.

Güney, T., Göktepe, S., & Kokonalıoğlu, H. T. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye turizmine olası etkileri. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 12 (1), 92-104.

Holsti, K. J., 2000. Peace and War: Armed Conflict and International Order 1948- 1989. Cambiridge: Cambridge University Press.

Ichiminami, F., Dinçsoy, E. E., & Dinçsoy, M. O. (2016). Spatial Dimension of Change in Agricultural Land Use and Impact on Crop Production in Turkey. *岡山大学環境理工学部研究報告*, *21*(1), 1-32.

Kakışım, C. (2020). Türkiye'nin Bölgesel Doğal Gaz Merkezine Dönüşebilme Potansiyeli. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (24), 255-280.

Karasoy, A., H. ve Zaimoğlu, A., S. (2024). Rusya'nın Ukrayna Politikası Bağlamında Vekâlet ve Modern Savaş Tanımlamaları, *Kamu Yönetimi Politikaları Dergisi*, 5(2), 249-286.

Kardaş, Ş. (2012). Turkey-Russia Energy Relations: The Limits of Forging Cooperation Through Economic Interdependence. *International Journal*, 67 (1), 88-

90.

Kishtainy, N. (2018). Ekonominin kısa tarihi. (Çev. Abdullah Yılmaz). 2. Baskı, İstanbul: Alfa Basım.

Korkmaz, Ö., & Can, H. (2018, December). Yenilenebilir Enerji, Fosil Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Rusya, Çin ve ABD Örneği. In İzmir International Congress on Economics and Administrative Sciences (IZCEAS) (No. 2018, pp. 2953-2966). İzmir International Congress on Economics and Administrative Sciences (IZCEAS).

Lorenz, Konrad Z. On Agression. New York: Harcourt Brace and World, 1966.

Metin, A., 2007, Tarım Ekonomisinde Vergi Mevzuatı Ve AB'ye Uyum Sürecinde Mevzuat Hakkında Uyum Çalışmaları, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 75.

Nelson, R. (2022). Russia, Ukraine, and The Impact on the World's Food Supply. Agriculture Industry, https://glginsights.com/articles/russia-ukraine-and-the-impact- on-the. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

Page S. J. & Connell J. (2014). Tourism A Modern Synthesis. Cengagae Learning, Singapore: Seng Lee Press.

Pamir N. (2005). Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler, V. Enerji Sempozyumu, Küreselleşmenin Enerji Sektöründe Yapısal Değişim Programı ve Enerji Politikaları, Ankara.

Passig, David. (2050) -Iki Bin Elli. Koton Kitap, 2011.

Sander, Oral. (2004). Siyasi Tarih: 1918-1994. 12. Baskı. Ankara: İmge Yayınları.

Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Solmaz, M. (2022), 2002'den Covid-19 Pandemisine ve Rus-Ukrayna Savaşına Türkiye Ekonomisinde Enflasyon. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6 (2), 385-402.

Söylemez, K. E., & Erdal, L. (2024). Karşılıklı Bağımlılık Perspektifinden Türkiye- Rusya Enerji İlişkilerinde Dengeler: TANAP ve TürkAkım. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 9 (1), 31-47.

Speller, I. (2016). Introduction to the Second Edition. D. Jordan, J. D. Kiras, D. J. Lonsdale, I. Speller, C. Tuck, & C. D. Walton içinde, Understanding Modern Warfare. Cambridge University Press. (1-16).

Süleymanlı, V. (2019). Savaş Ekonomisi Ve Ekonomik Savaş" Disiplinlerarası Ve Stratejik Bilim Alanının Türkiye'de Bir Ders Olarak Eğitiminin Verilmesinin Gerekliliği. *Türk Dünyası Araştırmaları.* 122 (240), 169-204.

Varlık, A. B., 2013. Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi, 1 (2)*, 114-129.

Yalçınkaya, H., 2008. Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı. Ankara: İmge.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, Savaş ve Uluslararası Sistem. Nobel Yayınları, 2010.

Yürük, M. Serkan, (2008) Kaynakların Laneti Olgusu: Rusya Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 96.

http-1: https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/1301 (Erişim Tarihi: 01.05.2024)

http-2 https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21208 (Erişim Tarihi: 08.04.2024)

http-3 https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3- 0-94/yillik-sektor-raporu (Erişim Tarihi: 10.04.2024)

http-4 https://www.mahfiegilmez.com/2022/03/ukrayna-savasnn-ekonomik- etkileri.html (Erişim Tarihi: 06.04.2024)

http-5 https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/464ef47e-6687-4bea-bf90-06ba3f419c83/wp2129.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-464ef47e-6687-4bea-bf90-06ba3f419c83-nQacD7h (Erişim Tarihi: 28.04.2024)

http-6 https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/turkiyenin-enerjide-hub-olmasini- engelleyenlerin-tamami-hapi-yuttu/672608#google_vignette (Erişim Tarihi: 16.04.2024)

http-7 https://www.setav.org/assets/uploads/2022/07/R199.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2024)

http-8 https://www.castellum.ai/russia-sanctions-dashboard (Erişim Tarihi: 20.06.24).

http-9 https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2023-49630

(Erişim Tarihi: 20.05.2024)

http-10 https://tim.org.tr//tr/ihracat-rakamlari (Erişim Tarihi: 18.05.2024)

http-11 https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c804%7c%7cT

OTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 15.05.2024)